

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI

O'TKIR O'TANOV

**« PEDAGOGIK MAHORAT »
FANIDAN**

MA'RUZALAR MATNI

Samarqand – 2016

Birinchi bo'lim: Pedagogik mahoratning umumiy asoslari

1-Mavzu: Pedagogik mahorat fanining predmeti, maqsad va vazifalari

Dars rejasi:

1. Pedagogik mahorat fanining predmeti, maqsad va vazifalari.
2. Pedagogik mahorat tushunchasi.
3. Pedagogik mahoratning tuzilishi.
4. Pedagogik faoliyat va mahorat.

Tayanch so'zlar, iboralar va tushunchalar:

Pedagogik ijodkorlik; pedagogik muloqot; muomala; pedagogik masala; pedagogik vaziyat; empatiya; pedagogik qobiliyat; pedagogik texnika; o'qituvchining shaxsiy intilishi; professiogramma; tashkilotchilik; mo'ljallay olish; kuzatuvchanlik; pedagogik texnika malakalari; individual pedagogik texnika; bir qolipdagi fikrlar; pedagogik qobiliyat; o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari; ixtisosga oid metodik tayyorgarlik; o'qituvchi faoliyatida insonparvarlik.

1. Pedagogik mahorat kursining predmeti, maqsad va vazifalari

Zamonaviy, ilg'or o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya sohasida erishgan umumpedagogik tajribalari - qobiliyat va mahoratlari "Pedagogik mahorat" kursining **predmeti** hisoblanadi.

Mazkur qobiliyat, mahoratning mazmun - mohiyati, tarkibini sistema sifatida o'rganishda, oliy o'quv yurtlarida kasbiy tayyorgarlikni amalga oshirishda "Pedagogik mahorat" kursini o'rganish katta ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. "Pedagogik mahorat" kursi o'qituvchilar, jumladan, bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim-tarbiyaviy ishlarga ilmiy metodik va amaliy jihatdan tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Uning asosiy **vazifalari**: bo'lajak tarbiyachi, o'qituvchida pedagogik ijodkorlik, topqirlik, pedagogik muloqot, o'qituvchi nutqi, o'quvchiga har tomonlama ijobiy ta'sir etish usullari, pedagogik texnika hamda tarbiyachining tarbiyachilik mahoratini shakllantirishdan iboratdir.

Amaliy-seminar darslarida esa, o'qituvchi nutqi va fikrlash madaniyati, pedagogik ta'sirning rang-barang usullari, tarbiyachi o'qituvchining tashkilotchilik mahorati kabi masalalar o'rganiladi.

Amaliy darslarda diqqat va xayolni to'plash mashqlari bajariladi. Laboratoriya va mustaqil ishlarga ajratilgan soatlarda pedagogik vaziyatlar hosil qilinib, talabalar hamkorligida yechiladi. Bunday masala yoki pedagogik vaziyatlar o'qituvchining o'quvchilar bilan muomala qilia bilish malakasini tarbiyalashga xizmat qiladi. "Pedagogik mahorat" kursining amaliy darslaridan muayyan qismi maktablar va kollejlarda o'tkazilishi mumkin va ular nazariy bilimlarni mustahkamlashni ko'zda tutadi. "Pedagogik mahorat" fanining boshqa pedagogik tizimdagi fanlardan asosiy farqi shundaki, u o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari keng ijodiy imkoniyatlardan foydalanish uchun bitmas-tuganmas ijodiy faoliyat uchun maydon hisoblanadi.

2. Pedagogik mahorat tushunchasi

Respublikamiz mustaqillikka erishgach, uning oldiga juda qisqa muddatda yangicha fikrlovchi, respublika ravnaqi, taraqqiyoti uchun ongli ravishda kurashuvchi yetuk mutaxassis kadrlarni tayyorlash vazifasi ko'ndalang turdi. Natijada "Ta'lim to'g'risida", "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qonunlari qabul qilindi. Yetuk mutaxassis va yangicha fikrlovchi shaxslarni shakllantirish uchun chuqur bilimning o'zigina kifoya qilmasligi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning "Barkamol avlod – O'zbekiston kelajagining poydevori" nomli nutqida quyidagicha o'z ifodasini topdi: "Bizga maktabni bitirganlar emas, maktab tarbiyasini ko'rganlar kerak". Bu bilan Prezident bilimlar yig'indisini egallashga emas, balki ularni egallab, turli kasb-hunarlar siri, mahoratini o'zlashtirishga xizmat etuvchi bilimlarni o'rganish lozimligini ko'rsatib berdi.

Savol tug'iladi: Pedagogik mahorat nima o'zi?

Pedagogik mahorat bu – fahm-farosat va chinakkam ilmiy bilimlarning, tarbiyadagi qiyinchiliklarni yengishga qodir bo'lgan obro'li rahbarlikning, o'quvchilar qalbining qandayligini his qilish mahorati (empatiya), ichki dunyosi, nozik va zaif bo'lgan bola shaxsiga mohirona, avaylab yondashish, donolik va ijodiy dadillik, ilmiy tahlil, xayol va fantaziyaga boy bo'lgan qobiliyat majmuasidir.

3. Pedagogik mahoratning tuzilishi

Pedagogik mahorat quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. O'qituvchi faoliyatida insonparvarlikning ustunligi.
2. Pedagogik iste'dod, qobiliyat.
3. Pedagogik texnika (san'at).
4. O'qituvchining shaxsiy intilishi.

1. Pedagogik mahorat nazariyasi va metodikasining ishlab chiqilmaganligi shunga olib keladiki, pedagoglarning har biri o'z-o'zicha, paypaslab ijodiy izlanish olib boradi: bolalar bilan, pedagogik jamoa bilan qanday qilib yaqindan til topishish mumkin? Qanday qilib qisqa muddat ishida bolalar o'rtasidagi munosabatlarning haqqoniy manzarasiga erishmoq mumkin? degan savollarga javob izlaydi.

Bu savollarga beriladigan javoblar har bir mohir pedagogning faoliyati ochun zarur bo'lgan umumiy pedagogik malakalarni shakllantirish bilan bog'liq bo'lib, mazkur muammoni hal qilish pedagogdan odatdan tashqari kuch-g'ayrat, qat'iyat, tirishqoqlik, ijodiylikni, o'z faoliyatini to'g'ri baholay bilish, shuningdek, bolalar, tarbiyalanuvchilarga nisbatan insonparvarona munosabatda bo'la olishni talab etadi. Ibn Sino "Tadbiri manzil" asarida bola uchun o'qituvchi tanlayotganda uning to'g'ri so'z, halol, toza-ozoda va bolalarni sevuvchi kishi bo'lishiga e'tibor berish lozimligini ta'kidlaganida o'qituvchining insonparvarlik sifatini nazarda tutgan edi.

2. Har bir insonda u yoki bu kasbga qobiliyat mavjud bo'ladi. Ba'zi taniqli ruhshunoslarning fikricha (F.Gonobolin, N.Kuzmina), pedagoglik kasbi uchun quyidagi 6 xil qobiliyatlar muhim hisoblanadi;

1. O'rtaga tusha bilish.
2. Tashkilotchilik.
3. O'zini idora eta bilish.
4. Mo'ljallay olish, chamalay bilish.
5. Kuchlilik, zehnlilik.
6. Faoliyatga ijodiy yondashish.

Bularning barchasi tarbiyaviy maqsad mavjud bo'lgan, insonparvarlik nuqtai-nazaridan turib yondashilgan taqdiridagina pedagogik qobiliyat tarkibiga kirishi mumkin.

3. Pedagogik texnika – pedagogik mahoratning asosiy qismlaridan biri bo'lib, u o'qituvchidan o'quvchilar bilan muomala qilganda zarur so'z, gap ohangi, qarash, imo-ishorani tez va aniq topish, eng o'tkir va kutilmagan pedagogik vaziyatlarda osoyishtalik va aniq fikr yuritish, tahlil qilish qobiliyatini caqlab qolish imkonini beradi. Haqiqiy pedagogik ta'sir ko'rsatishda o'qituvchining pedagogik texnika sohasidagi barcha malakalari bir paytda yaqqol ko'rinadi. Nutq, imo-ishora, mimika harakat bilan birga sodir bo'ladi.

Pedagogik texnika pedagogning individual psixik-fiziologik xususiyatlari asosida tarkib topadi. Individual pedagogik texnika pedagogning jinsi, yoshi, mijozi, fe'l-atvori, anatomik-psixologik xususiyatlariga ham bog'liq bo'ladi.

Pedagogik texnika malakalarining shakllanish darajasi ma'lum darajada pedagogning umumiy tayyorgarlik darajasini, ya'ni shaxsning pedagogik imkoniyatlarini aks ettiradi. Pedagogning nutqi tartibsiz, qashshoq bo'lsa, o'zi jizzaki bo'lsa, didi past, madaniyatsiz bo'lsa, eng topib gapirgan to'g'ri so'zi ham tarbiyalanuvchilarga ta'sir etmaydi, balki teskari natijaga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun ham, tarbiyachi avvalo o'zi tarbiyalangan, o'tirib-turish, suhbatlashish madaniyatini qon-qoniga singdirgan bo'lishi lozim.

Har yigitning aslin bilay desangiz

Ma'rakada o'tirib-turishin ko'ring.

(Maxtumquli)

4. O'qituvchining shaxsiy intilishi, munosabati pedagogik mahorat tarkibiy qismlari orasida muhim o'rinni egallaydi. Uning bunday shaxsiy munosabati unda tegishli **bir qolipdagi fikrlar sistemasi** mavjudligi bilan izohlanadi, shu tufayli u ko'p hollarda deyarli avtomatik ravishda ta'sirlarga javob bera oladi. Chunonchi, o'quvchilar bilan albatta **xushmuomalada** bo'lish, **dilkashlik** o'quvchi shaxsiga **prinsipial yondashishning yuqori darajada** bo'lishi, o'zining birorta ham o'quvchisi **yomon emasligi**, buning ustiga **ishonchsiz** bo'lishi mumkin emasligiga ishonch kabilar.

Lekin bunday bir qolipdagi fikrlar salbiy rol o'ynashi ham mumkin. Masalan, hamkasbi o'quvchilar bilan haqiqatda noto'g'ri munosabatda bo'lganda unga qarshi turish o'rniga, uni himoya qila boshlaydi.

O'qituvchining xohish-istagi haqqoniylik va insonparvarlik xarakterida bo'lsagina bunday chekinishlarga yo'l qo'ymasligi mumkin bo'ladi.

4. Pedagogik faoliyat va mahorat

Pedagogik faoliyat - yoshlarni hayotga, mehnatga, Vatan mudofaasiga tayyorlash uchun xalq oldida, davlat va jamiyat oldida javob beradigan, bolalarga ta'lim-tarbiya berish ishi bilan shug'ullanadigan va bu ishga maxsus tayyorlangan kishilarning mehnat faoliyatidir.

Maktab o'qituvchilarining faoliyati respublikamizda buyuk davlat-jamiyatni quruvchi va unda yashab mehnat qiluvchi yetuk, erkin fikrlovchi inson shaxsini shakllantirishga qaratilgan. O'qituvchining barkamol avlodni tarbiyalash va unda yangi insonga xos sifatlarni tarkib toptirish vazifasi eng oliyjanob, yuksak va shu bilan birga eng sharaflil va murakkab vazifadir. Har bir tarbiyalanuvchi o'z xulq-atvoriga, xarakteriga ega. Ularni o'qitish va tarbiyalashda ularning ana shu o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish nihoyatda murakkabdirl. Bunga insonlar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarning murakkabligini o'zida akz ettiruvchi maxsus usullardan foydalaniladi. Pedagogik faoliyatga tayyorgarlik ko'rayotgan yoshlar uning ana shunday xususiyatlarini bilishlari lozim.

O'qituvchilik ixtisosining bu xususiyatlari uning professiogrammasida o'z ifodasini topadi: 1) O'qituvchining shaxsiy xususiyatlari; 2) O'qituvchining pedagogik-psixologik tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar; 3) Maxsus tayyorgarlikning hajmi va tarkibi; 4) Ixtisosga oid metodik tayyorgarlik mazmuni.

Sinov savollari

1. Pedagogik mahorat fanining predmeti, maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
2. «Pedagogik mahorat» tushunchasini ta'riflab bering.
3. Pedagogik ijodkorlik nima?
4. «Pedagogik muomala» deganda nimani tushunasiz?
5. «Empatiya» nima?
6. «Pedagogik qobiliyat»ni ta'riflab bering?
7. «Bir qolipdagi fikrlar» deb nimaga aytiladi?
8. O'qituvchining shaxsiy xususiyatlariga nimalar kiradi?
9. Ixtisosga oid metodik tayyorgarlik deganda nimani tushunasiz?
10. «Pedagogik texnika» tushunchasini tavsiflab bering.

2-Mavzu: Buyuk pedagoglar pedagogik mahorat to'g'risida

Dars rejasi:

1. Xorijiy pedagoglar pedagogik mahorat to'g'risida.
2. Buyuk Sharq mutafakkirlari pedagogik mahorat haqida.

Tayanch so'zlar, iboralar va tushunchalar:

K.Ushinskiy tarbiya san'ati haqida; L.Tolstoy o'qituvchi shaxsi haqida; A.Disteverg bilim to'g'risida; E.Tage o'qish san'ati haqida; Sharq mutafakkirlari ta'lim-tarbiya haqida; Al-Xorazmiy, Al-Farobiy, Yusuf Xos Hojib, Ibn Sino, B.Zarnujiy pedagogik mahorat to'g'risida.

Pedagogik mahoratning asosiy poydevorini kasbga doir bilimlar tashkil etadi. Bunday bilimlar mazmuni esa o'qitilayotgan fan mazmuni, metodikasi, pedagogikasi va psixologiyasiga doir bilimlarni o'z ichiga oladi.

Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida (5-modda): **"Tegishli ma'lumot, kasb tayyorgarligi, boy va yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega"**, deb ta'kidlangan.

"Ta'lim to'g'rida"gi Qonun talablarini bajarish pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishni, demak, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik mahoratni shakllantirishni talab etadi.

1. Xorijiy pedagoglar pedagogik mahorat to'g'risida

"Tarbiya san'ati shunday xususiyatga egaki, - degan edi K.Ushinskiy, - deyarli barchaga tanish va tushunarli, ba'zilarga esa juda oson ish bo'lib tuyuladi - odam bu ish bilan nazariy va amaliy jihatdan qanchalik kam tanish bo'lsa, unga shunchalik tushunarli va oson bo'lib ko'rinadi. Deyarli buning uchun tug'ma qobiliyat va malaka, ya'ni ko'nikma kerak deb aytadilar: lekin juda kam odam sabr-toqat, tug'ma qobiliyat va malakadan tashqari yana maxsus bilimlar kerakligi haqida ishonch hosil qiladi".

V.Suxomlinskiy, A.Makarenko, A.Disteverg, L.Tolstoylar ham insonga bilim, ko'nikma va malakalarni singdirishda pedagogik mahoratning roli buyuk ekanligini ta'kidlaganlar.

Masalan, L.Tolstoy haqiqiy o'qituvchi shaxsiga klassik tavsif berib, quyidagilarni yozgan edi: "Agar o'qituvchi faqat o'z ishiga havas qo'ygan bo'lsa, u yaxshi o'qituvchi bo'ladi. Agar o'qituvchiga faqat otasi, onasi kabi havas qo'ygan bo'lsa, u oldingi o'qituvchidan yaxshiroq bo'ladi. Bordi-yu, mujassamlashtirsa, u holda u mukammal o'qituvchi bo'ladi". Kasbiy tayyorgarlikning ahamiyatini yaxshi tushungan A.Disteverg esa: "O'zing bilmagan narsalarni birovlariga o'rgata olmaysan", - degan edi.

Pedagogik mahoratni shakllantirishda o'qish san'atining roli haqida Emil Tage shunday degan edi: "O'qish san'ati o'zganing ko'magi yordamida fikr yuritish san'atidir. O'qish o'zga bilan birgalikda fikrlash, o'zganing fikrini mulohaza qilib ko'rish, o'zimizning fikrlarimizni o'lchash va unga zid fikrlarni xayoldan o'tkazish demakdir".

Andrey Morua esa, A.Navoiy kabi, kasbni kamolga yetkazish haqida gapirib: "Agar inson biror kasbni mukammal egallasa, mehnat unga huzur bag'ishlaydi, baxt keltiradi" deb yozgan edi. Bu haqda A.Navoiy shunday yozgan edi:

Kamol et kasbkim olam uyidan,
Senga farz o'lmag'ay g'amnok chiqmoq.
Jahondin notamom o'tmak biaynih,
Erur hammomdin nopok chiqmoq.

2. Buyuk Sharq mutafakkirlari pedagogik mahorat haqida

Quyida biz buyuk sharq mutafakkirlarining pedagogik mahoratga doir ayrim fikrlarini keltiramiz.

Buyuk mutafakkir **Muhammad al-Xorazmiy "Al-jabr val muqobala"** nomli asarida pedagoglar faoliyatiga baho berib quyidagilarni yozgan edi: *"Ulardan biri o'zidan avvalgilar*

qilgan ishlarni amalga oshirishda boshqalardan o'zib ketadi va o'zidan avvalgilarning asarlarini sharhlaydi, tabiat sirlarini ochadi, yo'lni yoritadi va uni tushunarliroq qiladi. Yoki bu ayrim kitoblarda nuqsonlar topadigan va sochilib yotganini to'playdigan odam bo'lib, u o'zidan avvalgilar haqida yaxshi fikrda bo'ladi, takabburlik qilmaydi va o'zi qilgan ishdan mag'rurlanmaydi". Bu bilan olim pedagogning qiyin muammolarni oson qilib tushintira olish, ijodkorlik kabi mahoratlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Abu Nasr Farobiy o'zining "Baxt saodatga erishuv" nomli asarida ta'lim-tarbiya berish usulini ikki turga bo'ladi: rag'batlantirish va jazolash (majbur qilish). U mazkur usullarni izohlar ekan, o'qituvchining pedagogik mahoratiga ham to'xtalib o'tadi: **"Bolalar ustida turgan odam esa muallim bo'lib, u tarbiya berishda turli tarbiya usulidan foydalanadi. Mana shundan ma'lum bo'ladiki, hukumat va muallim har ikkovi o'z yo'lida, bolalar yoki xalqqa tarbiya beruvchilar, ustod va muallimlardir, Ulardan biri bolalarga mehribonlik va yaxshi so'zlar bilan tarbiya bersa, ikkinchisi majburiy ravishda tarbiyalaydi"** (108-bet). Uningcha, pedagoglik kasbi bilan o'zida 12 tug'ma xislatni mujassamlashtirgan kishilar shug'ullanishi lozim:

1. Barcha organlari mukammal taraqqiy etgan;
2. Barcha masalani tez va to'g'ri tushuna oladigan;
3. Xotirasi kuchli bo'lgan;
4. Zehni o'tkir bo'lgan;
5. Nutqi ravon bo'lgan;
6. Bilish va o'qishga muhabbati kuchli bo'lgan;
7. Ko'zi to'q, pokiza bo'lgan;
8. Haqiqatparvar bo'lgan;
9. G'urur va vijdonli bo'lgan;
10. Pulni sevmaydigan;
11. Adolatli;
12. Qat'iyatli, qo'rqqmas va jasur kishilar.

Shu bilan birga u "Ta'lim-tarbiya ahllari ham o'z bilimlarining darajasiga qarab" birlaridan farq qilishlari, ortiq-kam bo'lishlari, ba'zi birlarida kashf, ixtiro quvvati bo'lmasligi, ba'zilarida esa bu quvvatning kamroq bo'lishini ta'kidlaydi (110-b). Farobiy shogirdga nisbatan o'ta qattiq yoki o'ta yumshoq munosabatda bo'lishning zararli ekanligini ham ta'kidlab o'tadi.

Buyuk mutafakkir **Abu Rayhon Beruniy** ta'lim va tarbiyaning tabiatga mosligi, ta'lim va tarbiyada mo'tadillik prinsiplarini asoslagan buyuk pedagogdir.

Beruniy insonni tabiatning bir qismi deb biladi. Tabiatni va jamiyat ilmini o'rganishda **"O'zimni tekshirib ko'rmaguncha ishonmayman"** degan shiorga amal qiladi. U mohir pedagog sifatida pedagogik mahorat masalasida o'zining qator tavsiyalarini ishlab chiqadi: **"O'qituvchini hamma narsaga o'rgatish" san'ati, tabiatga moslik, bolalarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish kabilar shular jumlasidandir. Beruniy: "Maqsad vaqtni cho'zish emas, balki o'quvchini zeriktirmaslik. Chunki doimo bir xil narsaga qaray berish mallollik va sabrsizlikka olib keladi. O'quvchi fandan-fanga o'tib tursa, turli bog'larga yurganga o'xshaydi. Birini ko'rib ulgurmay, boshqasi boshlanadi va o'quvchi "Har bir yangi narsada o'ziga yarasha lazzat bor"- deyilganidek, ularni ko'rishga qiziqadi va ko'zdan kechirishni istaydi. Bir xil narsa charchatadi, xotiraga malol keltiradi",** - deb yozgan edi.

Beruniy o'qitish jarayonida quruq yodlashni qoralaydi. U **"Tushunish yodlashdan yaxshiroq va afzaldir"...** **"Kuzatishning ko'pligi narsalarni yeslab qolish qobiliyatini yaratadi", deb uqtiradi. U o'zining "Osor al-boqiya" asarida "Butun kuchimni yigib, bor imkoniyatni ishga solib, goh eshitish, goh ko'rish va qiyos qilish orqali, bilimim yetganicha u narsani bayon etishga bel bog'ladim",** deb yozar ekan, har bir pedagogning ham ana shunday sifatlariga ega bo'lishini orzu qiladi.

Buyuk mutafakkir **Abu Ali ibn Sino o'zining "Tadbiri manzil", "Tib qonunlari"** kabi asarlarida pedagogik mahoratga doir o'z qarashlarini yozib qoldirgan. Masalan, u "Tadbiri manzil" asarida bolaga ta'lim berishni o'qituvchining pokiza, adolatli, farosatli, sog'lom, notiq

va o'z kasbining ustasi bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi. "Tib qonunlari" asarida esa, o'qituvchining nutq gigiyenasiga doir maslahatlarini bergan: *"Uzoq muddat davomida qattiq tovush bilan baqirish juda xavflidir. Chunki baqirish ko'p miqdorda havoni tashqariga chiqarishni talab qiladi (bularning har ikkisi ham) xavflidir"*. ("Ovozni yo'qotmaslik, nafas olish organini ishdan chiqarmaslik uchun, avvalo o'qishni past ovoz bilan, keyinchalik asta-sekin kuchaytirish lozim, lekin kuchli ovoz bilan o'qish ham uzoq davom etmasligi kerak" (316-B) .

Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarida o'g'il-qizga ta'lim-tarbiya beruvchining shaxsi haqida quyidagilarni yozadi:

Murabbiyni yaxshi kishilardan olgin,
O'g'il-qiz pok o'sadi (nomatlub ishlardan) forig' turadi.
O'g'il-qizga bilim va odob o'rgat,
Ikki olam uniki, uning manfaati yetarli bo'ladi.
O'g'ilga barcha san'at-hunarlarini tugal o'rgat,
Bu san'at-hunarlar bilan u mol-dunyo yig'a beradi (164-b).

Burhoniddin Zarnudjiy (1150 y) **"O'quvchiga ta'lim yo'lida qo'llanma"** asarida bilimlarni tez va puxta o'zlashtirish uslublarini ishlab chiqdi, uningcha: *"O'rganuvchilar zimmasida barcha fanlar orasidan eng muhimlarini tanlash vazifasi turadi. ... Bilimlarga bo'lgan qiziqish shuni talab etadiki, u o'qituvchisiga va o'rganayotgan faniga, kitobiga nisbatan to'la qanoatli bo'lsin, toki muvaffaqiyatsizlikni o'zidan yiroqlashtirish, bilimning maxsus bo'limiga nisbatan ham shunday ish tutmoq kerak.*

Bilimlarni chuqur o'zlashtirishning 6 sharti mavjud: aql-farosat, kucnli istak, chidam, oziq-ovqat, o'qituvchi ta'limi va bilim olish uchun yetarli vaqt. Mashg'ulotlar davomida o'qituvchilar muallimdan "bir o'q-yoy"masofada o'tirishsin, shunda o'quvchining o'z o'qituvchisiga hurmati namoyon bo'ladi. ... O'qib-o'rganish uchun eng yaxshi vaqt - yoshlik davri, erta tong va qosh qoraygan payt. Bilim oluvchi ana shu vaqtni samarali tashkil etishga odatlantirilsin, bordiyu unga bir fan zerikarli bo'lsa, boshqasi bilan mashg'ul bo'lsin.

Sinov savollari

1. Ibn Sino «Tadbiri manzil» asarida o'qituvchi shaxsiga qanday baho bergan?
2. A.Avloniy o'qituvchi shaxsi haqida.
3. L.Tolstoy o'qituvchi shaxsi haqida.
4. K.Ushinskiy tarbiya san'ati haqida.
5. Al-Xorazmiy ta'lim va tarbiya to'g'risida.
6. Al-Farobiy ta'lim-tarbiya haqida.
7. Yusuf Xos Hojib ta'lim-tarbiya haqida.
8. Burhoniddin Zarnujiyning ta'lim to'g'risidagi qarashlari.
9. A.Disterverg bilim to'g'risida.
10. A.Beruniy ta'lim-tarbiyada mo'tadillikka amal qilish haqida

3-mavzu: Pedagogik ta'sir vositalari haqida umumiy tushuncha.

Dars rejasi:

1. Pedagogik ta'sir ko'rsatish.
2. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari haqida umumiy tushuncha.
3. Pedagogik ta'sirning ta'lim tarbiyadagi o'rni.

Tayanch so'zlar, iboralar va tushunchalar:

Ishontirish, pedagogik ta'sir usullari, talab, istiqbol, rag'batlantirish va jazolash, jamoatchilik fikri, ta'sir etish texnikasi, nutq texnikasi.

1. Pedagogik ta'sir ko'rsatish

Pedagogika o'z metodlarinilarini yo'q joydan yaratmaydi. U hayotdan kishilar xulq-atvorining real omillarini, bolalar hayotini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish vazifalariga javob beradiganlarini tanlab oladi, ulardan tarbiyaviy ishda pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari sifatida foydalanadi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish metodikasi bolalarning ijtimoiy-foydali faoliyatini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishga xizmat qiladigan vositalar tizimidan iboratdir. Bu vazifalar tarbiyalanuvchi shaxsiga qaratilgan bo'lib, bolalarning xulq-atvorini rag'batlantiradi, qiyin va murakkab vazifalarni quvonch, ijodiy zavq-shavq manbaiga, har bir o'quvchining shaxsiy muddaosiga aylantiradi.

2. Pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy usullari

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy usullari - **ishontirish, talab, istiqbol, rag'batlantirish va jazolash, jamoatchilik fikridir.**

O'zaro hamkorlikda ta'sir ko'rsatishning natijasi ishontirishdir. U haqiqiy va soxta turlarga bo'linadi. M.: Kommunizmga ishonish.

Ishonch 3 tarkibiy qismdan iborat: 1. **Bilim**; 2. **Hissiyot**; 3. **Xulq-atvor**. U **tushunish - kechinma - qabul qilish** orqali amalga oshadi.

Ishontirish shakllari quyidagilar: **ma'ruza, bahs, munozara, suhbat, hikoya qilish, dalillash, ko'rsatish (namoyish qilish), shaxsiy namuna.**

Pedagogik talab - ta'lim-tarbiya jarayonida ko'p qo'llaniladigan usullardan biri bo'lib, u tarbiyachi va tarbiyalanuvchi orasidagi shaxsiy munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish usuli bo'lgan talab bilan jamoani tashkil etish metodi sifatidagi yagona pedagogik talablarni farqlay bilish lozim. Agar yagona pedagogik talablar bolalarning ijtimoiy foydali faoliyatini rag'batlantirish mazmunini, jamoani jipslashtirishda pedagoglar bilan bolalarning harakatlari birligiga erishish yo'llarini ta'minlansa, talab esa xulq-atvor va faoliyat normalarini, bolalarning xatti-harakatlari hamda ishlarida amalga oshirish usullaridan iboratdir.

Istiqbol - ta'sir ko'rsatishning juda ta'sirchan usuli bo'lib, u bolalarning xatti-harakatlarini ular oldiga maroqli, qiziqarli maqsadlar qoyish yo'li bilan ta'minlaydi, bu maqsadlar ularning shaxsiy intilishlari, qiziqish va muddaolariga aylanadi. Bu usul maktab o'quvchilarida shaxsning eng muhim fazilatlaridan biri bo'lgan maqsadga intiluvchanlikni shakllantirishga yordam beradi.

Rag'batlantirish va jazolash - tarbiyaning eng an'anaviy usuli bo'lib, tarbiyalanuvchilar xulq-atvoriga tuzatish kiritishni, ya'ni foydali xatti-harakatlarni qo'shimcha rag'batlantirishni va tarbiyalanuvchilarning nomaqbul xatti-harakatlarini to'xtatishni ta'minlaydi, bunda ularning huquq, burchlarini kengaytirish yoki cheklash, ularga axloqiy ta'sir ko'rsatish yo'lidan foydalaniladi.

Rag'batlantirish va jazolash metodi o'ziga xos xususiyatga ega bo'lganligi sababli uni qo'llashda juda ehtiyot bo'lish lozim.

Jamoatchilik fikri - ta'sir ko'rsatishning qudratli usuli bo'lib, tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy foydali faoliyatini har tomonlama va muntazam rag'batlantirib borishni ta'minlaydi,

jamoaning tarbiyaviy vazifalarini ancha to'liq amalga oshiradi. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullaridan samarali foydalanishning zarur sharti pedagogikaning tarbiyalanuvchilarga bo'lgan munosabatlarining chinakkam insonparvarligidir.

3. Pedagogik ta'sirning ta'lim-tarbiyadagi o'rni

Respublikamiz istiqloлга erishgan hozirgi davrda shaxsga chuqur, asosli va umumiy talablar qo'iladi, lekin ikkinchi tomondan, shaxsga katta hurmat ko'rsatiladi. Bu shaxsga bo'lgan talablarni va unga bo'lgan izzat-hurmatni birga qo'shish - ikki xil zarur shart bo'lib, pedagogning bolalarga bo'lgan munosabatlarining chinakkam insonparvarligidir. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari o'z tarbiyalanuvchilari taqdiriga beparvo bo'lgan kishilar qo'lida sof kasb-korlik vositalari emas, balki insonlar orasidagi jonli munosabatlar majmuidir.

Umuman, pedagogik ta'sir ko'rsatish usullarini mukammal egallamasdan va undan mohirona foydalanmasdan turib ta'lim-tarbiya sohasida katta muvaffaqiyatlarga erishib bo'lmaydi.

Ijtimoiy ruhiyat nazariyasida va pedagogik amaliyotda o'zaro fikr almashishda ta'sir ko'rsatish ikki usulda olib boriladi: ishontirish va ta'sir etish. Rus pedagogi Uspenskiy "Odamni tarbiyalashning eng asosiy yo'li ishontirishdir, odamning e'tiqodiga esa faqat ishontirish bilan ta'sir qilish mumkin", degan edi. O'qituvchi faoliyati o'z o'quvchilarini ishontirish va ta'sir etishni talab qiladi. Pedagogning barcha ta'sirlari: tarbiyalanuvchilarning munosabatlari, fikrlari, his-tuyg'ulari, harakatlarini o'zgartirishga va mustahkamlashga yo'naltirilgan bo'lib, u muhit va tabiatning hamkorligiga ta'sirlanadi. O'zaro hamkorlikda ta'sir ko'rsatishning natijasi ishonchdir. Ishonch asosida o'qituvchining bilimlar tizimi, dunyoqarashlari, munosabatlari va xulq-atvori shakllanadi.

Ishonch – o'zaro hamkorlikdagi ta'sir etishning natijasi ekanligini ko'ramiz. Ishonch ikki xil, ya'ni haqiqiy va soxta turlarga bo'linadi. Haqiqiy ishonch real borliq hayot talablariga mos bo'lib, u insonni qadrli, obro'li qiladi. "Bolalikka buyuk hurmat-ehtirom bilan qarash lozim", degan Iuvenal (123-b). Inson o'z ishonchini himoya qilish uchun o'limga ham boradi. Soxta ishonch o'zi va birovlarining salbiy tajribasi, qarashlari asosida hosil bo'ladi. O'quvchilardagi soxta ishonchni o'zgartirish uchun o'qituvchi ko'p kuch sarflaydi. U uch yo'nalishda olib boriladi: sinf jamoasida sog'lom ijtimoiy fikrni shakllantirish, qimmatli maxsus individual tajribani yaratish, noto'g'ri ishonchdagi qarash, bilim, tasavvur, tushunchalarni bartaraf etish.

Ishonch odamlarning dil rishtalarini bog'lovchi katta kuch. Buning uchun odam boshqalarga ishonmog'i, ixlos qilmog'i kerak. Halollik, adolat sof vijdonlilik, poklik, so'z va ish birligi ishonchning mezonlaridir. Ikkiyuzlamachilarga, firibgarlarga, munofiqlarga hyech kim ishonmaydi.

Insonda ishonch uchta tarkibiy qismdan tarkib topadi: **bilim - hissiyot - xulq-atvor**. Ishonch quyidagi formula: **tushunish - kechinmalar - o'ziga qabul qilish - bajarish** (o'z faoliyati va atrofidagilar tajribasi) asosida amalga oshiriladi.

Ishontirish yordamida yangi qarashlar, munosabatlar shakllanadi yoki o'zgaradi.

Ishontirish shakllari tubandagilar: munozara, bahs, suhbat, hikoya qilish va namuna.

Ishontirish hamkorlikda ta'sir ko'rsatishda maksimum ta'sirli bo'lishi uchun quyidagi pedagogik talablarga javob berishi kerak.

- ishontirish mazmuni, shakli o'quvchining rivojlanish darajasiga mos bo'lishi (kichik o'quvchilarda ertak, fantastik hikoyalar va boshqa);

- ishontirishda o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish;

- ishontirish umumlashgan, konkret asoslarga, misollarga, boshlang'ich sinflarda ovoqli materiallarga tayanishi;

- ishontirishda o'qituvchi o'zi xabar qilayotgan narsaga o'zi chuqur ishonishi va h.k.

Ishontirishning o'zaro hamkorlikdagi ta'sir ko'rsatish samarasi quyidagi shartlarda yuz beradi:

- o'zaro hamkorlikda ta'sirning kuchi ishontiruvchining obro'siga va voqyeaning mazmuniga bog'liq (o'quvchi o'qituvchiga qanchalik ijobiy munosabatda bo'lsa, shunchalik unga tez ishonadi);

- ishontirishda o'quvchining individual ruhiy holatini hisobga olish;
- ishontirishda ishontiruvchining intellektual hissiy holati bilan ishonuvchining holati mos bo'lishi kerak. Masalan, bola haddan tashqari hayajonlanganda noxush his-tuyg'ular unda hukmronlik qilganda uning xulqidagi kamchiliklarni ko'rsatish orqali ta'sir ko'rsatish samara bermaydi.

Ishontirish metodi ta'sirli bo'ladi qaysiki, fikr, hissiyot va iroda bir butun holda muvofiqlashadi. Ishontirishning samarasi o'qituvchining so'z va ish harakat birligiga ham bog'liq.

Ta'lim va tarbiyada o'qituvchining ishontirishi haqida Ibn Sinoning quyidagi ibratli so'zlari qimmatlidir: "Har bir so'z harakat va mimika bilan tasdiqlanishi, bolalarda hissiyot uyg'otadigan bo'lishi zarur".

Pedagogik ta'sir ko'rsatishda ishontirish metodi bilan bir qatorda ta'sir ko'rsatish metodi ham qo'llaniladi. Uzoq yillar pedagogik jarayonda ta'sir etish tan olinmas edi. Biz xohlasak, xohlamasak ta'sir ko'rsatish elementlari hayotda o'zaro hamkorlikda muhim rol o'ynaydi. So'z yordamida biz o'quvchilarda ziyraklik yoki qo'rquvni, o'ziga ishonch yoki ishonchsizlikni, zerikish, ishonch yoki shubha singarilarni hosil qilamiz.

O'quvchilarga ta'sir qilish so'zning fandagi ma'nosiga qarab emas, so'z va nutq intonasiyasi, aniqligini ifodalovchi hamda bularni mustahkamlovchi imo-ishoralar – yuz, qo'l harakatlari bilan bevosita hissiyotga ta'sir etadi. Bu haqda Makarenko: "... Yuz harakatlarini yaxshi egallamagan, o'z yuzida zarur ma'nolarni bera bilmaydigan yoki o'z kayfiyatini ushlab tutolmaydigan kishi yaxshi tarbiyachi bo'lishi mumkin emas", - deb o'rinli ta'kidlagan.

Suxomlinskiy so'zning ta'siri haqida: O'qituvchining so'zi - tarbiyalanuvchining qalbiga ta'sir o'tkazadigan yagona so'z. Tarbiyachilik san'ati - avvalo, gapirish, inson yuragiga murojaat qila olish san'atidir. Men shunga astoydil ishonamanki, ko'pincha katta janjal bilan tugaydigan, maktabda tez-tez sodir bo'lib turadigan mojarolar – o'qituvchilarning o'quvchilar bilan gaplashishni bilmasliklari oqibatidir", - degan fikrlari qimmatlidir.

Pedagogik ta'sirning samarali bo'lish shartlaridan biri tubandagilardir: o'quv materialining mazmuni: ta'sir ko'rsatishda o'qituvchining ta'sir ko'rsatishga bo'lgan munosabati; ta'sirning o'quvchi yosh va individual sifatlariga va ta'sir ko'rsatishdagi holatiga bog'liqligi; o'qituvchining ta'sir ko'rsatish texnikasiga; ta'sir ko'rsatishning asoslangan sifatiga va amalda qo'llash uchun yaratilgan sharoitga va boshqalarga bog'liq.

Ta'sir ko'rsatish turlari

Ta'sir ko'rsatish ko'pincha quyidagi asosga ko'ra klassifikasiya qilinadi, ular 5 ta turda olib boriladi:

1. **Harakat manbaiga** asoslanib ta'sir ko'rsatish:
 - a) **boshqa kishi** orqali ta'sir ko'rsatish;
 - b) **o'ziga-o'zi** ta'sir qilish - ta'sir etish obyekti bilan subyekti mos tushadi.
2. Subektning holatiga asoslanib ta'sir ko'rsatish:
 - a) **uyg'oq holda** ta'sir ko'rsatish;
 - b) **uxlagan holda** ta'sir ko'rsatish;
 - c) **gipoteza holida** ta'sir ko'rsatish (faraziy, taxminiy).
3. Ta'sir ko'rsatuvchining bor yoki yo'qligi, ta'sir ko'rsatish maqsadiga qarab, ongli ravishda, zo'r berish orqali amalga oshiriladi:
 - a) **oldindan** mo'ljallab ta'sir ko'rsatish;
 - b) **mo'ljallasdan** ta'sir ko'rsatish. Mo'ljallangan ta'sir ko'rsatishda o'qituvchi oldiga qo'yilgan maqsad asosida ruhiy ta'sir ko'rsatishni ongli tashkil etib, o'z oldiga qo'ygan natijaga erishadi. Masalan, o'qituvchi yaxshi o'qigan o'quvchining o'qishdagi ijobiy tomonlarini o'quvchilar oldida maqtaydi va unga kuchli ta'sir etadi. Mo'ljallanmaganda ta'sir ko'rsatuvchi o'z oldiga maqsad qo'ymaydi. Ba'zan o'qituvchi o'zi tushunib yetmay, odatdagidan murakkab bog'lanishda bir o'quvchiga murojaat qilib unga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, sen hamma vaqt shundayсан. Senga biror ishni topshirsam, baribir sen uni uddalay olmaysan, kabi.

c) **o'ziga-o'zi** ta'sir etish ham mo'ljallangan va mo'ljallanmagan. Inson ongli ravishda o'zidagi salbiy sifatlarni yo'qotishga intiladi. Mo'ljallanmaganda esa ongsiz, erkin, o'z xohishicha amalga oshiradi.

4. Ta'sir etish natijasiga qarab ikkiga bo'linadi:

a) **ijobiy**; b) **salbiy**. Ijobiy ta'sirda ijobiy ruhiy sifatlari shakllanadi (odat, qiziqishlar, munosabatlar). Salbiy ta'sir ko'rsatishda salbiy sifatlari shakllanadi. Masalan, tahqirlash, ma'naviyasizlik va h.k.

5. Ta'sir etish mazmuniga qarab farqlanadi:

a) **ochiqchasiga** ta'sir ko'rsatish. Ta'sir ko'rsatishni to'g'ridan-to'g'ri, ochiqchasiga ta'sirlanuvchi biror aniq harakatga da'vat etadi. Masalsn, bundan keyin hych qachon chekmaysan;

b) **yashirin** holda ta'sir ko'rsatish. Ta'sir ko'rsatishda maqsad yashirinadi, to'g'ri aytilmaydi, u yoki bu mo'ljallan qilingan ta'sir harakat orqali amalga oshiriladi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning shakllari

Maktabda Pedagogik ta'sir etishning tubandagi shakllari qo'llaniladi.

I. Bevosita oldindan mo'jallab ta'sir etish (bu to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etish deyiladi) qaysiki komanda, buyruq va murabbiy ta'sir etish qo'llaniladi.

Buyruq va komanda o'quv-tarbiyaviy jarayonda tubandagi turlarda qollaniladi:

1. **Ogohlantiruvchi** yoki **yo'naltiruvchi** shaklda. Bunda vazifa qisqa vaqtda bajarishga da'vat qilinadi. Masalan, Diqqat! Tayyorlaning!

2. **Bajaruvchi shaklda**. Masalan, to'g'irlaning! Smirno! Stop!

3. **Ta'qiqlovchi shaklda**. Masalan, To'xta! Tugat! Bas!

4. **Namuna asosida** bajariladi. Masalan, men shunday bajarsam, sen han shunday bajar. Validek bajar. Murabbiy ta'sir ko'rsatish shakli. Masalan, "Sen yaxshi o'qiy olishing mumkin. Bugun sen uch soat dars tayyorlaysan" kabi.

II. Bilvosita ta'sir ko'rsatish o'quvchiga ta'sir ko'rsatishning asosiy vositasi hisoblanadi. Bilvosita ta'sir ko'rsatishning tubandagi shakllari mavjud shama shaklida (o'qituvchiga jamoat isnlariidagi faolligi uchun uni qo'llab-quvvatlaydi". "Mabodo, sen charchamadingmi?" ta'sir ko'rsatishning bilvosita ma'qullashi).

Ta'sir ko'rsatishning pedagogik ta'sir texnikasi

Ta'sirning samarasi, ta'sir ko'rsatuvchining ovoz tuzilishi, qarashlari (aft-bashara holati), harakatlarning uzviyligiga bog'liq murabbiyning ta'sir ko'rsatuvchiga ko'rsatgan ta'siri qaysini so'z bilan ta'sir ko'rsatish mazmuni uning intonasiyasini, imo-ishorani, yuz, aft harakatlarini qo'llab-quvvatlaganda kuchli bo'ladi. Bular mazmunga zid bo'lmasligi kerar.

To'g'ri aloqa uslubini shakllantirishda o'zini tuta bilish, o'zini bilish, haqqoniy bo'lish boshqalar tarbiyasiga ijodiy yondashish, pedagogik texnikani rivojlantirish, hazilni sezish singari sifatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda albatta o'qituvchi doimo o'z o'quvchilarini xizmat qilishi va ular shaxsini himoya qilishi shart.

Sinov savollari

1. Pedagogik ta'sir vositalari deganda nimani tushunasiz?
2. Ishontirish nima?
3. Pedagogik talabni ta'riflang?
4. Rag'batlantirish va jazolash metodlarini tavsiflab bering
5. Jamoatchilik fikri nima?
6. Nutq texnikasini tavsiflang.
7. Nutq madaniyati nima?
8. Nutq texnikasi tavsiflang.
9. To'g'ri aloqa uslubi nima?
10. Ta'sir etish texnikasi deganda nimani tushunasiz?

Ikkinchi bo'lim: Pedagogik mahoratning amaliy asoslari

4-mavzu: Pedagogik texnika. Ovozni, nutqni boshqarishning ilmiy asoslari

Dars rejasi:

1. Pedagogik texnika tushunchasi va uning tuzilishi.
2. Pedagogik mahorat va texnika.
3. Pedagogik texnikani egallash yo'llari.
4. O'qituvchi nutqi – pedagogik mahorat ko'zgusi.
5. To'g'ri nafas olish.
6. Talaffuz va diksiyani sozlash.
7. Nutq, talaffuz, diksiyani pantomimik va mimik harakatlar bilan uyg'unlashtirish.

Tayanch so'zlar, iboralar va tushunchalar:

Pedagogik texnika, nutq malakalari, mimika, pantomimika, o'z hissiy holatini boshqarish, pedagogik maqsadga yo'nalganlik, nutq haqida tushuncha, nutq va inson kamoloti, nutqni mashq qildirish. To'g'ri nafas olish, fonatika, yuzaki nafas olish, ko'krak orqali nafas olish, diafragma orqali nafas olish, nafas olishning sodir bo'lishi, ovoz, ovoz apparati: generatorli, energetik, rezonatorli; ovoz buzilishi; zo'riqish, zaiflik, gigiyena qoidalari buzilishi, tug'ma zaiflik; diksiya, talaffuz aniqligi, ritmika, ritm, vazn.

1. Pedagogik texnika tushunchasi va uning tuzilishi

Ustoz - pedagoglar erishgan muvaffaqiyatlarning sirini bilishga harakat qilar ekanmiz, biz ularning pedagogik ta'sir usullaridan ustalik bilan foydalangan holda turli-tuman amaliy ta'lim-tarbiyaviy vazifalarni ustalik bilan hal etishlariga guvoh bo'lamiz. Bunda muhim rol ni maxsus ko'nikmalar egallaydi: o'quvchilarni ijtimoiy foydali o'quv faoliyatiga safarbar eta bilish, muammo qo'ya bilish, jamoa va alohida shaxs bilan til topish, kuzata bilish, o'z kechinmalarini boshqacha bilish: ovoz, nutq, mimika, harakatlarini erkin boshqara bilish va h.k.

Pedagogik texnika - o'qituvchi faoliyatining botiniy mazmunini hamda zohiriy ifodasining garmonik birligidan iboratdir. Pedagog mahoratining ma'naviy madaniyati hamda pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq bo'lgan zohiriy ifodasi sintezidan iboratdir. (N.N.Tarasovich)

Shunday qilib texnika - usullar majmuasidir. Uning vositalari esa - nutq va muloqot vositalaridir. "Pedagogik texnika" tushunchasi o'z ichiga 2 guruh tarkibiy elementlarni oladi:

1. O'qituvchining **odob-axloqiy ko'nikmalari** bilan bog'liq bo'lgan elementar: o'z jismini (mimika, pantomimika) boshqara bilish; his-tuyg'u, hayajon, ta'bini boshqara bilish (ortiqcha ruhiy zo'riqishlardan osonlik bilan xalos bo'la olish, ijobiy muhitni to'g'richa bilish): diqqat qila bilish, kuzatuvchanlik, tasavvurning kengligi; nutq texnikasi (nafas, ovozni boshqarish, diksiya, nutq tezligi (tempi)).

2. **Shaxs va jamoaga ta'sir ko'rsata bilish texnikasi** ta'lim-tarbiyaning texnologik tomoni bilan bog'liq bo'lib, bularda: didaktik, tashkiliy, ijodiylik, muomala ko'nikmalari; talab qila bilish, pedagogik muloqotni boshqara bilish, jamoatchilik ijodiy faoliyatini tashkil eta bilish va boshqalar kiradi.

Quyida biz pedagogik texnikaning, pedagogning odob-axloqi bilan bog'liq bo'lgan jihatlarini qarab chiqamiz.

Pedagogik maqsadga qaratilganlik va pedagogning tashqi qiyofasi. Tarbiyachining tashqi qiyofasi estetik jihatdan ko'rimli bo'lishi lozim. O'qituvchi juda ham bashang va juda ham pala-partish kiyinmasligi lozim.

Uning tashqi qiyofasi kiyim-kechaklari – tarbiyachi shaxsini shakllantirish vazifasini hal etishga bo'ysindirilgan bo'lishi lozim. Zamonaviy kiyinish normalaridan keyinda qolmagan holda u o'rtacha me'yorga amal qilgani tuzuk. Tarbiyachining estetik did bilan kiyinishi, uning o'zini erkin tuta bilishi, nutqi, mimik va pantomimik harakatlariga mos bo'lishi lozim. Chunki

uning har bir harakati: auditoriyaga qay tahdidda kirishi, stulda qanday o'tirishi, yurish-turishi – barchasi tarbiyalanuvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. U o'zini xotirjam, jiddiy, o'rni kelganda esa bolalarning yoshiga mos ravishda xushchaqchaq tuta bilsa, tarbiyalanuvchilarga ta'siri talab darajasida bo'ladi.

Emosional holatni boshqarish. Boshlovchi pedagog birinchi marta o'zini juda ishonchsiz sezadi. O'ziga qarab turgan ko'zlarning taz'yiqli natijasida uni titroq bosadi, nutqi uzuq-yuliy, pala-partish, o'zini yo'qotib qo'yadi. (chunki u o'z ustidan kulishlaridan qo'rqadi). Bularning barchasi o'qituvchidan bo'lajak mashg'ulot oldidan o'zini ruhiy fiziologik jihatdan tayyorlashni, muloqot paytida o'z emosional holatini boshqara bilishni talab etadi.

O'z-o'zini boshqarish qobiliyatini aniqlash uchun B.M.Cherniy tuzgan testdan foydalanish mumkin:

“**Ha yoki yo'q**” so'zlari bilan hissiyot-holatingizga tegishli bo'lgan savollarga javob bering:

- Har doim xotirjam, toqatlimisiz?
- Sizning ta'bingiz har doim tuzukmi?
- Auditoriyada mashg'ulot o'tayotganda, unga diqqat va sarajomlik sizni tark etmaydimi?

- Siz o'z his-hayajoningizni boshqara olasizmi?
- Siz o'z o'rtoqlaringiz va yaqinlaringizga nisbatan diqqat e'tiborli va mehribonmisiz?
- Siz o'rganish kerak bo'lgan materialni yengil o'zlashtira olasizmi?
- Sizda o'zingiz xalos bo'lishni istagan salbiy odatlar yo'qmi?
- Siz qaysidir vaziyatda o'zimni noto'g'ri tutdim, deb afsuslanasizmi? “**Ha va yo'q**”

javoblarini hisoblab, xulosa chiqarish mumkin. Agar barcha javoblar ijobiy bo'lsa, vazminlik, o'z-o'zini boshqara bilish, yoki o'ziga ortiqcha baho berishni ko'rsatadi. Agar barcha javoblar yoki ularning ayrimlariga salbiy javob to'g'ri kelsa, bu kishining notinchligi, o'ziga ishonchsizligi, o'ziga tanqidiy qarashidan dalolat beradi. Aralash javoblar (“Ha” ham “yo'q” ham) o'z nuqsonlarini ko'ra bilishni ko'rsatadi, bu esa o'z-o'zini tarbiyalash tomon birinchi qadamdir.

O'z-o'zini boshqarish usullari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- yaxshilik, mehribonlik va optimizimni tarbiyalash;
- o'z xulq-atvorini nazorat qilish (mushak zo'riqishi, harakat tezligi, nutq, nafas olish);
- faoliyatda dam olish (mehnat, musiqa, kitobxonlik, yumor, imitasion o'yinlar).

Navbatdagi usullar organizmning faoliyatini nazorat qilishga asoslanadi. Xususiy qayg'urishlar chuqurligini o'zgartirish mumkin. Buning uchun tashqi ta'sir zarur bo'ladi. Bunga nazoratni nimaga qaratish lozim? Albatta mimika, suyak muskullari, nutq tezligi, nafas olishni mo'tadillashtirish lozim bo'ladi.

Jismoniy va ruhiy jihatdan organizmni bo'shashtirish uchun autogen mashqlar (psixik o'z-o'zini boshqarish) o'ziga xos psixofizik gimnastik mashqlar bo'lajak o'qituvchi uchun nafas olish va nutq ohangini tarbiyalashda xizmat qiluvchi mashqlar qatoridan joy olmog'i lozim. Psixik o'z-o'zini boshqarish o'z tarkibiga **relaksasiya** (bo'shashuv holati) va kasbiy zarur bo'lgan sifatlarni egallash uchun o'z-o'zini ishontirish formulalaridan foydalanishni qamrab oladi. Buning uchun chordona qurgan holda maxsus formulalar yordamida og'irlik va issiqlik sezgisini organizm a'zolari - qo'l-oyoqda hosil qilish, muskullarni bo'shashtirish, tinchlanishni mashq qilish mumkin. Shundan so'ng quyidagi formula asosida quyidagilarni ovoz chiqarib aytib o'z-o'zini u yoki bu faoliyatda safarbar etish mumkin:

“Men xotirjamman. Darsimni yaxshi o'tyapman. Talabalar yaxshi tinglashyapti. O'zimni erkin his etyapman. Men darsga yaxshi tayyorlanganman. Dars qiziqarli. Talabalarning barchasini bilaman va ko'ryapman. Men darsni yaxshi o'taman. Mening darsimga talabalar qiziqishadi. Men o'zimga ishonaman, kuchliman. Men o'zimni yaxshi tuta olaman. Ruhiyatim yaxshi. O'qitish qanday yaxshi. Talabalar meni hurmat qilishadi, tinglashadi va mening talablarimni ijro etishadi. O'qituvchilik kasbi menga yoqadi. Men - o'qituvchiman!”

Biroq pedagogik faoliyatning boshida ro'y beradigan qiyinchiliklarni yengib o'tish uchun katta bardosh, iroda, sabr-toqat talab etilishini yoddan chiqarmaslik lozim.

Pantomimika. Gavda, qo'l va oyoqning harakatiga - **pantomimika** deyiladi. Pantomimikadan mohir pedagoglar o'z fikrlarining asosiy o'rnini ta'kidlash, obraz yaratish maqsadida foydalanadilar. O'qituvchi dars paytida o'quvchilar oldida to'g'ri turish malakasini egallashi kerak (oyoqlar oralig'i 12-15 sm, bir oyoq biroz oldinga tashlangan holda). Uning barcha harakatlari nazokatli, oddiy va tabiiyligi bilan ajralib turishi lozim. Gavdani tutish estetikasi salbiy odatlardan xoli bo'lishni talab etadi: orqa-oldga tomon chayqalish, bir oyoqdan ikkinchisiga og'irlikni tashlash, stul suyang'ichini tutish, qo'lda darsga aloqasiz buyumlarni aylantirish, bosh qashish, burun qoqish, quloq kavlash va h.k.

Uning imo-ishoralari aniq tushunarli, ma'noli bo'lmog'i lozim. Imo-ishoralar tasviriy va psixologik turlarga bo'linadi. Tasviriy ishoralar fikr yo'nalishini tasavvur etish, chizib berish uchun xizmat qiladi. Eng muhimi psixologik testlar bo'lib, ular his-hayajon, tuyg'ularni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, o'qituvchi to'g'ri javobdan mamnunligini boshini 3 marta ohista pastga egish orqali, javobdan qoniqmaganligini esa boshini ikki tomonga "sarak-sarak" qilib chayqash orqali ifodalashi mumkin. Shuni ta'kidlash joizki, ishoralar aytilmoqchi bo'lgan fikr to'g'risida oldindan ogoh etish uchun ishlatiladi, aytilgan fikrdan keyin ularni qo'llashning foydasi yo'q. O'quvchilarga aytiladigan fikr ta'sirini oshirish uchun oldinga qarab yurish, ularga dam berish uchun esa orqaga qaytish lozim.

Mimika. O'z fikri, hissiyoti, ruhiy holatini ifodalash san'atiga - **mimika** deyiladi. Ba'zan o'qituvchi yuz ifodasi u aytmoqchi bo'lgan so'zdan ham ko'ra kuchli ta'sirga ega. Imo-ishora va mimika axborotning emosional ta'sir kuchini oshirib yaxshi qabul qilishiga sabab bo'ladi.

O'quvchilar o'qituvchining fikrini uning yuz ifodasidanoq bilib oladilar. Shuning uchun ham o'qituvchi o'z kechinmalarini yashira olish ham lozim. Yuz harakatlari faqatgina o'quv tarbiya maqsadida qo'llanilishi lozim.

Yuz ifodasi butun qiyofa kabi o'zga ishonch, xayrixohlik, hukm, norozilik, xursandlik, faxrlanish, loqaydlik, qiziquvchanlik, xafalik kabilarni ifodalay olishi lozim. Insonning barcha hissiyotlari uning tabassumida mujassamlashgan bo'ladi, u kishining ma'naviy sog'lomligi va axloqiy qudratini o'zida ifodalaydi. Mimikani ifodalovchi detallar - qosh va ko'zdir. Qoshning yuqoriga ko'tarilishi hayratlanishni, chimirilishi - diqqatni to'plashni, qimirlatmasdan turish-xotirjamlikni, loqaydlikni, tez harakatga kelishim - tang qolishni ifodalaydi.

Ko'z kishining eng ta'sirchan organidir. O'qituvchi o'z yuz tuzilishining imkoniyatlarini yaxshilab o'rganib chiqishi lozim. U har bir xodisaga nisbatan o'z ko'z qarashlari bilan o'zining ijobiy, salbiy, betaraf munosabatini ifodalay bilishi lozim. Uning ko'zi "olma-kesak" termasligi, yoki "baliq ko'z" bo'lmasligi lozim.

Mana masalan, quvonchli holatni ifodalovchi belgilar: tabassum, ko'z yashnaydi, haddan tashqari imo-ishoralar, so'zamollik, boshqalarga yordam berish istagi ko'zga tashlanadi.

Qo'rquv belgilari: ko'zlar katta-katta ochilgan, gavda shalpaygan, qoshlar biroz ko'tarilgan, ovoz titraydi, ko'z olma-kesak teradi, harakatlar shiddatli, gavda titraydi.

O'qituvchining nazari o'quvchilarda bo'lishi lozim. Ular orasidagi ko'z aloqasi mashg'ulotlar davomida mustahkamlanib borishi kerak. Biroq shuni ham unutmaslik lozimki, katta yig'in, mitinglarda so'zga chiqqanda bunday aloqadan voz kechish lozim. Chunki ko'pchilik tomonidan hosil bo'ladigan biomaydon notiqqa salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham olomonga xuddi devor yoki gulzorni kuzatgan kabi nazar tashlagan maqsadga muvofiq bo'ladi: olamon biomaydoni notiqqa salbiy ta'sir ko'rsata olmaydi.

O'qituvchi nutqi - pedagogik mahorat ko'zgusi sifatida

Olimlarning hisoblashlariga ko'ra o'quv uchun ajratilgan vaqtning taxminan 1/4 - 1/2 qismi o'quvchilarning o'qituvchi nutqini eshitishlari va tushunishlari uchun sarflanadi. Demak, o'quv materialining o'quvchilar tomonidan puxta o'zlashtirilishi o'qituvchi nutqining kamoloti va yorqinligiga bog'liq ekan.

Haqiqatan ham, A.Avloniy ta'kidlaganidek "So'z insonning daraja va kamoli, ilm va fazlni ulug'lab ko'rsatadurg'on tarozisidir. Aql sohiblari kishilarning fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qimmatini so'zlagan so'zidan bilir". Ayniqsa, o'quvchilar o'qituvchi talaffuzi, nutq texnikasiga katta e'tibor beradilar. Dudaq, kirish, tovushga taqlid kabi so'zlarning, masalan "aytaylik", "xo'sh", "anaqa", "o'tga-bo'tga", "demak" kabi so'zlarning o'rinsiz ravishda ko'p takrorlanishi o'quvchilarning ensasini qotiradi. Bunday hol faqat o'rta maktab o'qituvchilari va o'quvchilari orasidagina emas, balki oliy o'quv yurti professor-o'qituvchilari orasida ham uchrashi achinarli holdir. Masalan, sobiq ittifoq davridagi SamDUning bir o'qituvchisi (muayan sabablarga ko'ra u kishining ismini aytmadik) bir juft ma'ruza davomida 82 marta hyech bekorga "xo'sh" va 172 marta "demak"so'zini ishlatgan. Bunday hol o'quvchi va talabalarning fanga bo'lgan qiziqishlarni so'ndiradi.

Kishining ovozi, tabiati o'zgarimas degan fikrlarga qo'shilib bo'lmaydi. Hozirgi zamon fiziologiya faninig dalolat berishicha ovoz sifatini mutlaqo o'zgartirish mumkin. Bu tarixiy faktlar bilan ham isbotlangan. Masalan, buyuk notiq Demosfen o'z duduqligini mashq qilish tufayli yengib Qadimgi Rimning buyuk notig'iga aylangan.

Hozirgi kunda nutq texnikasiga doir mashqlar tizimi ishlab chiqilgan. Bu tizim teatr pedagogikasi tajribalariga tayanadi hamda nutq paytida to'g'ri nafas olish, tanaffus va diksiyani so'zlash kabi ko'nikmalar o'quv-metodik majmuasidan tashkil topgandir. Mazkur tizimni o'zlashtirgan istalgan o'qituvchi o'z nutqi orqali o'quvchilarda o'zi istagan bilim, ko'nikma va malakalarni singdira oladi, tarbiyalay oladi.

Nutqni boshqarishning ilmiy asoslarini quyidagilar tashkil etadi:

1. To'g'ri nafas olish.
2. Talaffuz va diksiyani sozlash.
3. Nutq, talaffuz, diksiyani pantomimik va mimik harakatlar bilan uyg'unlashtirish (teatr pedagogikasi tajribasi asosida).

1. To'g'ri nafas olish

Nafas faqatgina insonning tirikligini ta'minlabgina qolmasdan nutqning kuch beruvchi bazasi bo'lib ham hisoblanadi. Nutq hosil qiluvchi nafas **Fonatika** deb ataladi (grekcha **fono** - **tovush**). Hayotda muomala dialogik tarzda kechishi nafas olishda ko'p qiyinchilik tug'dirmaydi. Biroq dars paytida esa bir oz boshqacharoq: o'qituvchi uzoq vaqt gapirishiga to'g'ri keladi, mashqsiz nafas olish shunda o'zini namoyish qiladi: nafas olish qiyinlashishi tomir urishni tezlashishi, yuz qizarishi kuzatiladi.

Nafas olish jarayonida qanday muskullar ishtirok etishiga qarab nafas olishning 4 xil tipi farqlanadi.

Yuzaki nafas - olish yelkani ko'taruvchi va tushiruvchi, ko'krak qafasning yuqori qismini harakatga keltiruvchi muskullar ishtirokida hosil bo'ladi. Bu yuzaki nafas hosil qiladi, o'pkaning faqat yuqori qismigina faol harakat qiladi.

Ko'krak nafasi - qovurg'alar oralig'i muskullari yordamida hosil qilinadi. Ko'krak qafasining ko'ndalang qismi o'zgarishga uchraydi. Diafragma deyarli harakatsiz, natijada nafas chiqarish kuchsiz.

Diafragma orqali nafas olish - ko'krak qafasining ko'ndalang o'zgarishi hisobidan sodir bo'ladi. Diafragma qisqaradi (bunda qovurg'alar oralig'idagi nafas muskullari qisqaradi, biroq ozroq).

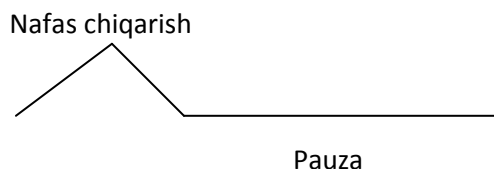
Diafragma qovurg'a orqali nafas olish diafragmalarning to'g'ridan-to'g'ri va ko'ndalang ravishda qisqarishi, qovurg'alararo nafas olish muskullarining qisqarishi natijasida yuzaga keladi. Bu nafas olish eng to'g'ri bo'lib, undan nutq tovushini hosil qilish uchun foydalaniladi.

Ko'krak qafasining kengayishi nafas chiqarish natijasida faol ishga kirishgan qovurg'alararo muskullarning harakati o'pka kengayadi va havo bilan to'ladi. Shunday savol tug'iladi - nafas olish qanday sodir bo'ladi?

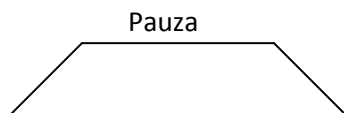
Ko'krak qafasi diafragmasi qisqaradi va ko'tariladi hamda ko'krak qafasining yuqorisiga ta'sir etadi, bu vaqtda qovurg'alar pastga tushadi, natijada ko'krak qafasining ko'ndalang hajmini kichraytiradi. Ko'krak qafasining umumiy hajmi qisqarishi natijasida bosim ko'payadi va havo tashqariga chiqadi.

Oddiy nafas burun orqali sodir bo'ladi: u vaqt jihatidan qisqa va ravondir. Oddiy nafasning formulasi: nafas olish, chiqarish, pauzadan iborat.

Buni shunday tasavvur etish mumkin:

Bunday nafas olish esa nutq uchun yetarli emas. Nutqda nafas chiqarish nafas olishga nisbatan cho'ziqroqdir.

Nutq tovushlari nafas chiqarish jarayonida yuzaga keladi. Shuning uchun ham diafragma, bel hamda qovurg'alararo muskularni rivojlantirishga doir mashqlar mavjud. Masalan: yonboshlagan holda burun orqali chuqur nafas olish. Bunda havo o'pkaning pastki qavatida saqlanishiga e'tibor bermoq darkor. Havoni har doim pastga tomon yo'llash lozim.

2. Talaffuz hamda diksiyani sozlash

Ha, ba'zi o'qituvchilarning ovozi tabiatan berilgan. Biroq har qanday ovoz maxsus mashqsiz vaqt o'tishi jarayonida buzila boshlaydi. Har bir kishining ovozi o'zigagina xos: kuchli qattiq va ohangdordir.

Ovoz apparati 3 qismdan: **generatorli, yenergetik, rezanotorlik xususiyatiga** ega.

Ovoz generasiyasi ovoz tugunchalari og'iz bo'shlig'idagi to'siqlarda hosil bo'ladi, natijada shovqinli tovushlar yuzaga keladi.

Rezanator tizimida xalqum, burun-xalqum, og'iz bo'shlig'i, nutq ritmi va dinamik rivojlanishni ta'minlaydi.

Energetik tizimda tashqi nafas olish bilan bog'liq bo'lib, havo to'lqinlari va miqdorini tashkil etadi, tovushning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Pedagog nutqi kuchli, uzoq masofaga yetib boradigan o'zgaruvchan, diapazonli (ovoz hajmi), tembri (ulug'lik, yorqinlik) bo'lishi talab etadi.

Maxsus ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, past ovozda tushuntirish yuqori ovozda nisbatan samaraliroq o'zlashtirilgan ekan.

Ovoz buzilishlari 4 sababga ko'ra sodir bo'lishi aniqlangan:

1. Har kungi ovoz **zo'riqishi**.
2. Ovoz apparatlarining **zaifligi**.
3. **Gigiyena** qoidalarini bilmaslik.
4. Ovoz apparatining **tug'ma zaifligi**.

Ovoz apparatining zo'riqishi natijasida ovozning buzilishi o'qituvchilar orasida **50 %** ni tashkil etadi - bu baland ovoz bilan gapirishning oqibatidir. O'qituvchining ovozini ehtiyot qilishi haqida **Abu Ali Ibn Sino** "**Tib qonunlari**"da asarida shunday yozadi: "Ovozni

yo'qotmaslik, nafas olish organlarini ishdan chiqarmaslik uchun, avvalo o'qishni past ovoz bilan, keyinchalik esa asta-sekin kuchaytirish lozim, lekin kuchli ovoz bilan o'qish ham uzoq muddat davom etmasligi lozim" (316-b). U yana davom etib yozadi: "Uzoq muddat davomida qattiq tovush juda xavflidir. Chunki baqiriq ko'p miqdorda havoni ichga tortishni talab qilib, uzoq muddat tovush chiqarib turish esa ko'p miqdordagi havoni tashqariga chiqarishni talab qiladi (bularning har ikkisi ham xavflidir)" - degan edi.

Diksiya. Talaffuzning aniqligi, ravshanligi. Diksiya bu har bir so'z, jumlani aniq talaffuz etishdir. Talaffuzning aniqligi nutq apparatining sofligi, ya'ni sozlanganligiga bog'liq. Nutq hosil qilishda til, lab, yumshoq tanglay, kichik til, pastki jag' faol qatnashadi. Shuning uchun ularni mashq qildirish darkor. Buning uchun maxsus artikulasiya gimnastikalardan foydalanish mumkin. Bunday mashqlar nutq apparatini sozlaydi, har bir tovushni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatadi. Masalan, tilning chuchukligini mashq orqali tuzatish mumkin. Buning uchun til yuqori tanglay ostiga qattiq bosiladi. Gugurt cho'pi bilan talaffuz qilish orqali ham bunday natijaga erishsa bo'ladi.

3. Nutq, talaffuz diksiyasini pantomimik va mimik harakatlar bilan uyg'unlashtirish

Nutqning cho'ziqligi, davomiyligi alohida so'zlarning talaffuzi, uning ritmik tezligini tashkil etadi. Uning tezligi o'qituvchining individual xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, V-XI sinflarda 1 minutda 60 so'z, X sinflarda 75 so'z bayon qilinganda o'quvchilarning yaxshi o'zlashtirishga erishishi aniqlangan.

O'quv materiallarining murakkab qismi, bo'limlarini asta-sekinlik bilan, qolganlarini esa ritmik tezlik bilan uyg'unlikda tushuntirishi lozim. O'quvchi qanchalik hayajonlansa, o'qituvchi shuncha sekin va xotirjam vaziyatda gapirishi katta samara beradi. Nutq jozibadorligi va boyligini oshirish uchun maxsus mashqlardan foydalanish tavsiya qilinadi. Bular: nafas olishni tashkil qilish, talaffuzini o'rganish, nutq sur'atini boshqarish, ovoz bog'lanishlarini mustahkamlash va boshqalardir. O'qituvchi nutqi tiniq, mazmunli, jarangli, aniq, o'quvchilar diqqatini o'ziga tortadigan, fikrlashga da'vat etuvchi, o'quvchini to'lqinlantiruvchi, uning uyqusini keltirmaydigan bo'lishi lozim.

Agar nutq tezligiga **ritm** deyilsa, uning cho'ziq yoki qisqalik jihatdan muayyan o'lchovga egaligiga **vazn** deyiladi. Masalan, she'riy asarlarning vazni: **aruz, barmoq, oq she'r** kabilar.

O'qituvchi o'z nutqini, talaffuz va diksiyasini pantomimik, mimik harakatlar bilan uyg'unlashtira olsa va shuning bilan birga chuqur kasbiy bilimlar zahirasi ega bo'lsa, bunday o'qituvchini mohir usta, ustoz o'qituvchi deb atash mumkin.

Sinov savollari

1. Pedagogik texnikaning tuzilishini aytib bering?
2. Pedagogik texnikani egallash yo'llari haqida gapiring.
3. Mimika va pantomimikani tavsiflang.
4. O'z hissiy holatini boshqarish deganda nimani tushunasiz?
5. Pedagogik maqsadga yo'nalganlik nima?
6. Nutqni ta'riflang.
7. A.Avloniyning kishi nutqiga bergan bahosini aytib bering.
8. Nutqni mashq qildirish mumkinmi?
9. Nutqni tuzatish usullari.
10. To'g'ri nafas olishni tavsiflab bering.
11. Fonatika nima?
12. Yuzaki nafas olishni tavsiflang.
13. Ko'krak orqali nafas olishni ta'riflang.
14. Ovoz, ovoz apparatini ta'riflang.

5-mavzu: O'qituvchi va o'quvchi orasidagi muomala madaniyati va pedagogik hamkorlik

Dars rejasi:

1. Pedagogik muomala va uning funksiyalari.
2. O'qituvchi muomalasining usullari.
3. O'qituvchining pedagogik mahorati.
4. Pedagogik hamkorlik.

Tayanch so'zlar, iboralar va tushunchalar:

Pedagogik muomala, madaniyat, pedagogik muomala funksiyalari, muomala uslublari, pedagogik takt (nazorat), pedagogik hamkorlik, avtoritar-byurokratik, demokratik hamkorlik uslublari.

Pedagogik muomala va uning funksiyalari

Ba'zi o'qituvchilar borki, ular nihoyatda kuchli bilim, yaxshigina nutqqa ega bo'lishadi, biroq o'quvchilar bilan muomala qila bilishmaydi. Ularda o'qituvchini eshitish sabr-toqat malakasi yetishmaydi.

Maktabda 2 ta bosh **figura - o'qituvchi va o'quvchi** mavjud bo'lib, butun ta'lim-tarbiya jarayonining muvaffaqiyati ana shu kishilarning muomala madaniyati darajasiga bog'liq. Biroq, hozirgi maktab, ta'lim-tarbiyani demokratiyalashtirish jarayoni bajarayotgan birdavrda ham, biz avtoritar-byurokratik, imperativ yondashuvni ko'ramiz.

Sakkiz yillik maktab direktori "Men o'quvchilar bilan yolg'iz kurashmoqdaman, lekin ular bilan hamma kurashishini istayman", deb javraydi, natijada bolalardagi nuqsonlarga emas, balki ularning o'zlariga qarshi kurash boshlaydi. Masalan, sharmanda qilishga bag'ishlangan lineyka, qasam ichirish, ota-onalar orqali siquvga olish va h.k. Natijada ikki bir-biriga qarshi turuvchi o'quvchilar va o'qituvchilar lageri yuzaga keladi. Umumiy maqsadlar emas, balki shaxsiy qiziqishlar uchun kurash avj oladi.

Hozirgi istiqloq va demokratiya sharoitida ta'lim-tarbiya jarayonini, ongli fikrlay oladigan vatan va shaxsiy manfaatlari oldida mas'uliyat sezadigan fuqaroni tarbiyalash maqsadiga bo'ysunadi.

O'zaro qarama-qarshilik emas, balki hamkorlik, insonparvarlik bilan sug'orilgan munosabatlar - maktabda sermahsul muomala madaniyatini yo'lga qo'yish orqaligina yuqoridagi maqsadga erishish mumkin.

Bu jarayonni shartli ravishda quyidagicha tasavvur etish mumkin.

(1-jadval)

Jamiyat	Maktab
Jamiyatni yangilash.	Pedagogik jarayon ishtirokchilari orasidagi munosabatlarni insonparvarlashtirish.
Demokratiyalashtirish.	Hamkorlik: O'qituvchi-o'quvchi. O'qituvchi - pedagogik jamoa. O'quvchi - o'quvchi.
Xo'jayinlik tarbiyasi.	Har bir o'quvchining shaxsiy mas'uliyati, har tomonlama rivojlanish.

Hamma narsa o'qituvchining o'quvchilar bilan mohirona maqsadga muvofiq munosabatlarni o'rgatishga bog'liq, chunki bunday munosabatlar o'z navbatida ijodiy muloqotni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ko'pchilik **25 % o'qituvchi** o'zining maktabdagi yetakchilik rolini anglamaganligi uchun hamma aybni o'quvchilarning "tarbiyasizligi" ga to'nkaydi.

Muomala - pedagogik faoliyatning muhim kasbiy quroli bo'lib, olimlar A.A.Kovalev, N.B.Kuzmina, U.A.Kan-Kalik, A.A.Leontyev, A.N.Mudrik, A.U.Sherbakovlar muomalaning o'qituvchi faoliyatida muhim rol o'ynashini isbotlashgan.

Pedagogik muomala - bu o'qituvchining o'quvchilar bilan dars va darsdan tashqari paytdagi qulay psixologik holat yaratish maqsadida olib boradigan kasbiy muloqoti.

Pedagogik muomala ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida quyidagi funksiyalarga ega: shaxsni anglash, axborot almashuv, faoliyatni tashkil etish, rol almashtirish, hamdardlik, o'z qadrini bilish, ishtirokchilarni almashtirish, kechinmalar hosil qilish, o'zida ishonchni shakllantirish va hakoza.

Axborotlarning almashinish funksiyasi materiallarning va ma'naviy sifatlarni almashtirish, ta'lim-tarbiyaviy jarayonni rivojlantirish, ichki ijoboy o'zgarishlarni hosil qilish, hamkorlikda bilishga oid qidiruv hamda ongli fikrlashga zarur sharoit yaratadi. .

Pedagogik muomala tuzilishi. 1) Pedagog tomonidan sinf bilan bo'ladigan muomalani modellashtirishi (pragnostik bosqich).

2) Dastlabki o'zaro faoliyatga kirishuvdanoq bevosita muomalaga kirishuv (kommunikativ hukum).

3) Pedagogik jarayonda muomalani boshqaruv.

4) Kelajakdagi faoliyatni inobatga olgan holda qo'llanilgan muomala sistemasi va modellashtirishni tahlil qilish.

Noto'g'ri pedagogik muomala o'quvchilar qo'rquvini, ishonchsizligini, diqqati, xotirasini bo'shashtiradi, bilish qobiliyatini pasaytiradi, mustaqil fikrlashni susaytiradi va salbiy xulq-atvorini shakllantiradi. Natijada o'quvchida o'qituvchi va predmetga nisbatan munosabat shakllanadi. Pedagogik faoliyatda o'qituvchi va o'quvchilar hamkorligidagi uning samaradorligini ta'minlaydi. A.S.Makarenko o'qituvchi va o'quvchilarning munosabatlarida asosiy narsa talabchanlik va hurmat bo'lishi kerakligini alohida ta'kidlagan. Suxomlinskiy quyidagi mahoratni o'qituvchi "Maktab partalaridan aytilgan har bir so'z o'ylantiradigan donishmandona, maqsadga yo'naltirilgan, to'la ma'noli bo'lmog'i kerak".

O'qituvchi munosabatida uslublar

Muloqotni 2 qismga bo'lish mumkin: ya'ni muomala va hamkorlikdagi harakatdan tashkil topadi. Ilmiy tadqiqotlar ko'rsatadiki, o'qituvchilar doimo o'z o'quvchilari bilan emosional - turg'un munosabatlarda bo'lganlari o'qishda, xulq-atvorida nuqsonlarni osoyishtalik bilan - teng va ishonch asosida hal etadi.

O'quvchilar bilan qo'pol muomalada bo'lgan o'qituvchilar esa o'quvchilar ishonchini yo'qotadi, tilyog'lamalik, o'zini ko'rsatish, sinfda masxaraomuz qiliqlarni shakllantirishga sharoit yaratadi. Bular o'quv-tarbiyaviy jarayonga ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotchilar o'qituvchining sinf jamoasi bilan munosabatlarida 3 ta uslub mavjudligini ta'kidlaydi: 1. **Barqaror ijobiy** (turg'un); 2. **Faol - ijobiy**; 3. **Barqaror bo'lmagan** (turg'un bo'lmagan) uslub.

O'qituvchilarning o'quvchilar bilan bo'ladigan uslublarini A.A.Leontyev xulosalab, beqaror o'ta salbiy uslubda bo'lganlari o'zlariga salbiy munosabatni yuzaga keltirishni ta'kidlaydi. Bunday o'qituvchi maktabga va jamiyatga ziyon keltiradi. Muomalada o'qituvchilarning ish uslublari 3 xil bo'ladi:

1. So'zsiz buysunishga asoslangan uslub.

2. Demokratik uslub.

3. Ko'ngilchanlik uslubi.

V.A.Kan-Kalik aloqa uslublarini tubandagilarga ajratib ko'rsatadi:

- **hamkorlikdagi** ijodiy faoliyat asosidagi uslub;

- **do'stlikni xush ko'rish** asosidagi aloqa uslub;

- **masofa saqlash** asosidagi aloqa o'rnatish uslub;

- **do'g'lash, qo'rqitish** asosida aloqa o'rnatish uslub;

- **hazil** yoki **o'yin** asosida aloqa o'rnatish uslub;

Sh.A.Amonashvili do'stlik asosida aloqa uslubi haqida shunday g'oyani ifodalaydi: ("Agar bola bizdan uzoqlashsa qanday qilib uni tarbiyalaymiz?").

"Faqat ma'naviy birlik - bundan boshqa hech narsa bu birlikni buzishi mumkin emas".

"Baqirish - insoniy munosabatlar madaniyati yo'qligining yaqqol ko'rinib turgan belgisidir. O'qituvchining baqirishi bolani dovdiratib, garang qilib qo'yadi" - degan edi Suxomlinskiy.

Tarbiyachining bolalar bilan munosabatlarida xushmuomalalik

Takt so'zma-so'z tarjima qilinganida dahldorlik, aloqadorlik, taalluqlilik ma'nosini bildiradi. **Xushmuomalalik** ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik munosabatlarini tartibga solishga yordam beruvchi axloqiy mezon.

Xushmuomala xulq-atvorli pedagog insonparvarlik prinsipiga asoslanib, eng murakkab vaziyatlarda ham insonni hurmat qilish asosida ish tutadi. Bu to'g'risida O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida **"ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi"** ta'kidlangan.

Pedagogik xushmuomalalik pedagogning kasb sifati ya'ni mahoratining bir bo'lagidir. Pedagogik nazorat umumiy nazoratdan farqlanib, o'qituvchi shaxsining asosiy sifati bo'lib balki o'quvchiga to'g'ri malakali yondoshishni nazarda tutadi. Shunday qilib, pedagogik xushmuomalalik - o'qituvchining maqsadga muvofiq o'quvchiga ta'sir ko'rsatish mahoratini belgilab beradigan, samarali uslubiy aloqasidir.

K.D.Ushinskiy *"Maktabda hazilga yo'l qo'yishni jiddiy hukm surishi lozim, ammo hamma ish hazilga, ermakka, sertakalluflikka, adolat tirnoq ostidan kir izlashga, yaxshilik, muloyimlikka, tartib bachkanalikka aylanib ketmasligi, eng muhimi doimo aqliy faoliyat hukmron bo'lishi kerak"*, - deb ta'kidlagan edi.

O'qituvchining o'quvchilarga qo'yadigan talablari me'yoridan ortiq bo'lsa, teskari natijalarni me'yoridan ortiq ko'ngilsizlik esa salbiy natijalarni keltirib chiqarishi mumkin. O'qituvchi o'quvchini hurmatlab buni o'quvchilarga ko'rsata olish zarur. Hurmat qilish ochiq ko'ngillikni, erkatlashni, talabchanlikni inkor etmaydi, aksincha uni kuchaytiradi. Talabchanlik o'quvchi yoshining o'rtiq bo'lishi bilan orttirib boriladi.

Darsda pedagogik xushmuomalalik

O'quvchilar bilan o'qituvchi o'rtasidagi tushunmasligining asosiy sabablaridan biri - o'qituvchining xushmuomala emasligi ya'ni o'quvchilarning tashqi ko'rinishi, aqliy rivojlanishi, qobiliyatlariga qo'pol ravishda e'tiroz bildirishlari natijasida ro'y beradi. Ba'zi o'qituvchilar sinfda, ko'chada, qayerda bo'lmasin o'quvchilarni ogohlantiradi. O'qituvchining xushmuomalaligi darsning barcha bosqichlarida amalga oshirilishi kerak. Asosiy e'tiborni o'quvchilar uy vazifalarini tekshirish va baholashga qaratishi lozim.

Bunda o'qituvchining nazorati mohirlik bilan ularning javoblarini tinglashi, mazmuni shakli, duch keladigan qiyinchiliklari va boshqalar. O'qituvchi o'quvchining javobidan kulimsirashi, yuz-qo'l harakatlarini o'zgartirishi, boshni irg'ashi, izoh berishi, javobni bo'lishi maqsadga muvofiq emas.

Pedagogik xushmuomalalikni o'zgartirish shartlari

Pedagogik xushmuomalalik o'qituvchining ma'naviy yetuklik darajasi, qaysiki o'z ustida ishlab, maxsus bilimlarini orttirib borishi va o'quvchilar bilan xushmuomalalik qilish ko'nikmalarini shakllanirishni talab qiladi. U avvalo yoshlar ruhiyati va hozirgi zamon o'quvchilarining xususiyatlari haqida pedagogik ma'lumotga ega bo'lishini talab etadi. (Albatta o'quvchilarga ko'rsata olish, bolalarning ichki xulq-atvori).

Albatta o'quvchilarning ta'sir ko'rsatuvchi ko'nikma va bilimlar, o'qituvchi uchun juda zarur. Bular quyidagilardir:

- Bolalarni sevish, uni o'quvchilarga ko'rsata olish, bolalarning ichki xulq-atvorini mohiyatini ko'ra olish, sezish, vaziyatni mo'ljal qila olish: o'quvchilarga maqsadli ta'sir ko'rsatish usullarini tanlash, bolalar bilan suhbatlashish va hakoza.

O'qituvchining vositachilik qobiliyatini rivojlantirish

O'qituvchida to'g'ri aloqa usullarining ta'minlanishi, pedagogik odobni saqlashi, har qanday faoliyatda uning vositachilik qobiliyat - ko'nikmalarini rivojlantirish talab qiladi.

A.S.Makarenko o'qituvchining vositachilik qobiliyatini rivojlantirishda muomalaning iltimos shakli haqida "Iltimos qilish muomalaning boshqa turlaridan shu bilan farq qiladigan, ishni bolaning batamom o'z xohishiga qo'yib beradi. Iltimos xuddi shunday bo'lishi ham kerak. Bu iltimosni shunday ifoda qilish kerakki, bola uni birovning majbur qilish, orqasida emas, balki o'z ixtiyori bilan bajarayotgandek his qilish"- degan edi.

A.N.Leontyev o'qituvchining vositachilik qobiliyatlariga keng tavsif beradi:

1. O'qituvchining ijtimoiy o'qish qobiliyatini bilishi;
2. O'qituvchining tashqi belgilaridan uning ruhiy holatini tushunish;
3. O'zini o'qituvchilar bilan aloqa qilishga yo'llash;
4. O'qituvchilar bilan nutq va so'zsiz bog'lanish orqali nutqli aloqani samarali tashkil

etish.

Eng muhimi pedagogik jarayonda o'zaro hamkorlik asosida o'qituvchilar bilan aloqa qilish qobiliyatlarini yo'lga qo'yishi va tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu muammolarni takomillashtirishda A.B.Dobrovich, V.Leviyev, V.A.Kan-Kalik singari mualliflarning asarlari yordam beradi.

Yosh o'qituvchilarga maslahatlar

1. O'qituvchilar bilan aloqa bog'lashga jamiyat manfaatlaridan kelib chiqib talablar qo'yib borish.

2. O'qituvchilar bilan samarali o'zaro hamkorlik qilish uchun o'z shaxsini ular bilan teng qo'yishi.

3. O'qituvchi va o'qituvchilararo munosabatlarda o'zaro hurmatga asoslangan maqsadli aloqa o'rnatishi lozim. O'qituvchi har bir o'qituvchi shaxsini hurmat qilishi, o'z tengdoshlari orasida o'ziga ishonch hosil qilishi va o'qituvchilarda yaxshi sifatlarni rivojlantirishi muhim.

4. O'qituvchi ba'zan o'z mavqeyini, imkoniyatini, g'amxo'rligini namoyish qilishi ham zarur.

5. O'qituvchining o'qituvchilar bilan aloqasining samarasi doimo o'qituvchilar nutq faoliyatini o'stirish, o'z nutqini rivojlantirish, foydasiz vaqt sarfini kamaytirish, aloqalar sonini ko'paytirish (savol, javob) asosida olib borilsa maqsadga muvofiq.

6. Arzimaydigan kamgina muvaffaqiyat uchun bolalarni saxiylarcha maqtash zarur (o'qituvchilar jamoasida maqtash, kamchiliklarni esa o'quynining o'ziga alohida aytish).

7. Agar siz o'qituvchilar bilan ishni boshlaganingizdan keyin ham umidli o'zgarishlar bo'lmasa ham, ularga o'zlarining kamchiliklarni va e'tirozingizni aytmasligingiz darkor. Sizing asosiy vazifangiz - o'z mo'ljaligingizga ota-onalarni yo'ldosh qilishga va hamfikir bo'lishga qaratilish kerak.

8. Yosh o'qituvchi o'qituvchi yoki ota-ona bilan o'zaro bir fikrga kela olmaslik malakasi yetishmasligi yoki bir masala to'g'risida bir fikrga kela olmasligi, yo malakasiz suhbatlar asosida samaraga erisha olmaydi. Shuning uchun suhbat ikki tomonga ham qiziqarli bo'lishi va vazifani ham o'qituvchi o'zi hal etishi kerak.

Sinov savollari

1. Pedagogik muomala nima?
2. Pedagogik muomala funksiyalarini izohlab bering.
3. O'qituvchi muomalasining usullari haqida gapiring.
4. Pedagogik madaniyat nima?
5. Pedagogik nazokat (takt) nima?
6. Pedagogik hamkorlik deganda nimani tushunasiz?
7. Avtoritar-byurokratik va demokratik uslublarni qiyoslang.
8. Muomala madaniyati nima?
9. Pedagogik fakt nima?
10. Mahorat nima?

6-mavzu: O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonini boshqaruvchi rejissyor va aktyor sifatida. O'quv-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish va demokratlashtirish

Dars rejasi:

1. Pedagogik harakat dramaturgiyasi va rejissurasi.
2. Pedagogik xayol – pedagogik ta'sir ko'rsatishning tarkibiy qismi sifatida.
3. Bo'lajak pedagogni aktyorlik psixotexnikasining amaliy usullariga o'rgatish.
4. Xotira, diqqat va xayolni mashq qildirish – aktyorlik psixotexnikasining 3 asosiy qismi sifatida.
5. Muomalani mashq qildirish usullari.
6. O'quv-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish.
7. Ta'lim-tarbiya jarayonini demokratlashtirish.

Tayanch so'zlar, iboralar va tushunchalar:

Pedagogik jarayonni tahlil qilish, teatr ijodkorligi, hissiy - o'zaro fikr almashish, pedagogik xayol, muomala va materialni idrok qilish, pedagogik xayolning badiiyliigi, pedagogik mantiq, pedagogik xayol yo'nalishlari, hissiy o'xshatish, pedagogik ta'sir ko'rsatish, pedagogik diqqat, ijodiy pedagogik diqqat, diqqatning barqarorligi, pedagogik ta'sir ko'rsatishning ritmik xususiyati, jismoniy harakatlar usuli, harakatga sozlash, zo'riqish va bo'shashishni sezish maqsadlari, xotira, xayol va diqqatni mashq qildirish, muomalani mashq qildirish: ijodiy tafakkur, nutq, empatiya, fikr almashishni mashq qilish. Yangi pedagogik tafakkur, psixologik xizmat, milliy ma'naviyat, milliy ruh, ta'lim-tarbiyani demokratiyalash, insonparvarlashtirish, tarbiya obyekti va subyekti, pedagogik hamkorlik.

1. Pedagogik harakat dramaturgiyasi va rejissurasi

Tarbiyaviy jarayon ijodiy jarayon bo'lib, u pedagogik vaziyatni tahlil qilish, bolalar bilan bevosita hamkorlik qilishda yorqin namoyon bo'ladi.

Teatr ijodkorlarida va pedagogik ta'sir ko'rsatishda ayni pedagog bilan bolalarning bevosita o'zaro harakati bilan bog'liq bo'lgan hissiy – o'zaro fikr almashish sohasida ko'pgina umumiy tomonlar bor.

Teatr faoliyati va pedagogik faoliyatni maqsadning o'xshashligi ham yaqinlashtiradi, har ikkala holatda ham maqsad kishining kishiga ta'sir ko'rsatishi va kishiga muayyan kechinmalar vujudga keltirish sifatida belgilanishi mumkin. Teatr va pedagogik faoliyat bir xilda ekanligining uchinchi ko'rsatkichi - ta'sir ko'rsatish qurolining umumiylikidir. Har ikkala holda ham pedagog bilan aktyorning o'zpsixofizik tabiati ana shunday qurol vazifasini bajaradi. Teatrda tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish faqat teatrning estetik mohiyati orqali amalga oshirilishini, pedagogik ta'sir ko'rsatishda esa mustaqil va global tarkibiy qism sifatida bunday ta'sir ko'rsatishning yo'qligini aytib o'tish kerak.

Teatr va pedagogik faoliyat mazmuni ba vosita belgilari jihatidan bir-biriga yaqin bo'lib bir qator umumiy jarayon xususiyatlariga egadir, bu xususiyatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- teatr va pedagogik ijodkorlik jarayoni mazkur jarayonning faol qatnashchilari bo'lgan kishilar guruhining bevosita ishtirokida ommaviy so'zga chiqish vaziyatida amalga oshiriladi;

- teatr va pedagogik faoliyat o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra o'zi ta'sir ko'rsatadigan obyektini ayni vaqtda ijod subyektiga, sherik ijodkorga aylantiradi, uning faol ishtirokisiz ijodkorlik ishining o'zi bo'lmaydi;

- ko'pgina boshqa faoliyat turlaridan farqli o'laroq, aktyorlik va pedagogik ijodkorlik asosida buning uchun ajratilgan muayyan vaqt davomidagi ijodkorlik yotadi, u ijodkordan (o'qituvchi, tarbiyachidan) o'z psixik holatidan boshqarishda tezkorlikni va ijodiy kayfiyatni qo'zg'atishni talab etadi;

- teatr va pedagogik ijodkorlik natijalari jo'shqin bo'lib subyektniga, sherik ijodkorga aylantiradi, uning faol ishtirokisiz ijodkorlik ishining o'zi bo'lmaydi;

- ko'pgina boshqa faoliyat turlaridan farqli o'laroq, aktyorlik va pedagogik ijodkorlik asosida buning uchun ajratilgan muayyan vaqt davomidagi ijodkorlik yotadi, u ijodkordan

(o'qituvchi, tarbiyachidan) o'z psixik holatidan boshqarishda tezkorlikni va ijodiy kayfiyatni qo'zg'atishni talab etadi;

- teatr va pedagogik ijodkorlik natijalari jo'shqin bo'lib, rivojlanib, o'zgarib boradi, hamisha jarayondan iborat bo'ladi;

- teatr va pedagogik ijodkorlik jamoa tusida bo'ladi.

Shunday qilib, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishni rejalashtirish boshlangandayoq bir qadar pedagogik dramaturgiya amalga oshirilishi lozim, u pedagogik harakatning o'ziga dialektik, jiddiylik bag'ishlashga yordam beradi. Pedagog dars va har qanday tadbir sistemasida tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishni rejalashtirar ekan, uni aniq odamlarga yo'naltiradi, umuman, jamoda, xususan har bir jamoaga nisbatan bo'lajak pedagogik harakat uchun zarur tarbiyaviy-syujetli vaziyat yaratadi.

Ma'lum ma'noda dars - o'ziga xos pedagogik pyesa bo'lib, unda o'qituvchi ssenariy muallifi sifatida, munosabatlar dramaturgiyasini barpo etadigan va uni boshqaradigan kishi sifatida maydonga chiqadi.

2. Pedagogik xayol pedagogik ta'sir ko'rsatishning tarkibiy qismi sifatida

Pedagogik xayolni taxminan quyidagicha tasavvur etish mumkin:

1. Pedagogik faoliyatga hozirlik ko'rish bosqichidagi xayol.
2. Bevosita tadbir, dars oldidagi pedagogik xayol.
3. Pedagogning ijodiy kayfiyatini rag'batlantiradigan xayol.
4. U yoki bu harakat, hodisaning sababini bilib olishga yordamlashadigan xayol.
5. Istiqboliy pedagogik xayol.

Pedagogik xayolning asosiy yo'nalishlari:

1. Pedagogik vaziyatni tahlil qilishga yordam beradigan xayol.
2. Pedagogik vazifani samarali hal etishga qaratilgan xayol.
3. Pedagogik ta'sir natijalarini oldindan ko'ra olishni ta'minlovchi xayol.
4. Tarbiyalanuvchilarning his-tuyg'ulari va niyatlarini oldindan bilishga yordam beradigan xayol.

Xayolning ana shunday ilgari lamalik vazifasi o'quvchi shaxsini axloqiy, aqliy rivojlantirish istiqbolini ta'minlaydi.

Har bir o'quvchi va jamoa psixologiyasidagi o'zgarishlarni seza bilish uchun o'qituvchida **empatiya** rivojlangan bo'lishi lozim. Busiz tarbiyachi va tarbiyalanuvchi orasida bir-biriga ta'sir ko'rsatish samaradorligi hosil bo'lmaydi.

Hissiy o'xshatish tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning eng muhim ijtimoiy-psixologik tarkibiy qismi bo'lib, unda ko'p tomonlama rol o'ynaydi.

U birinchi bosqichda - pedagogik niyat tug'ilishi bosqichida-pedagogning bolalar bilan bo'ladigan munosabati rejalashtiriladi.

Ikkinchi bosqichida -niyatni ishlab chiqish bosqichida - hissiy o'xshatish ancha faol harakat qiladi.

Uchinchi bosqichda - sinf bilan bevosita muomala jarayonida niyatning gavdalanishi va amalga oshishi bosqichida - hissiy o'xshatish pedagogning muomaladagi teskari aloqani saqlashning umumiy prinsipi sifatida namoyon bo'ladi, ta'sir ko'rsatishning muayyan natijalarini his qilish va ilgari rejalashtirilgan va tuzatish kiritadigan usullarni va joriy pedagogik vaziyatda yo'l topishga yordam beradigan vaziyatli nodir hodisa sifatida tanlash imkonini beradi.

Pedagogik ijodkorlikning **to'rtinchi bosqichida** hissiy o'xshatish amalga oshirilgan faoliyat va muomalaning mumkin bo'lgan natijalarini tasavvur etish va sezish, ularning yo'nalishini aniqroq va maqsadga muvofiqroq rejalashtirishga yordam beradi: Uning tuzilishi quyidagicha:

hissiy	pedagogik	hissiy	pedagogik
o'xshatish	ta'sir ko'rsatish	o'xshatish	ta'sir ko'rsatish

Pedagogik faoliyatning g'oyat murakkab jihatlarini amalga oshirish uchun pedagog diqqatni boshqara bilishi lozim.

Pedagogik diqqat pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatidabir qator olimlar (M.D.Levitov, F.N.Gonobolin, I.V.Straxov, N.V.Kuzmina)ning asarlarida ancha to'liqroq o'rganib chiqilgan.

Diqqatning tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishdagi alohida rolini ayniqsa **K.S.Stanislavskiy** aniqlab bergan. *“Diqqat sovuq, mulohazakor diqqat emas, balki hissiy, faol diqqat - barqaror diqqat holatini uyg'otishga yordam beradi”*. Diqqat ko'p tomonlama bo'lmog'i kerak. Ijodiy pedagogik diqqatning quyidagi xususiyatlari mavjud: **ko'p obyektivlik, jo'shqinlik, amaliylik, barqarorlik**; U aqliy, hissiy va irodaviy xususiyatlarga ham egadir.

Diqqatning jo'shqinligi 3 xil darajaga ega: 1) Diqqatni bir necha ob'ektga yo'naltirishni bilish; 2) Asosiy narsani ajratish, ikkinchi darajali narsalarni nazorat qila bilish; 3) Diqqatning yangi obyektlarini diqqat maydoniga kiritish, yangi obyektlarning paydo bo'lishini oldindan belgilab olish.

Diqqatning jo'shqinligi: **1) Barqaror diqqat. 2) diqqat faoliyatidagi to'sqinliklarni yengishga qodir bo'lib qolmasdan, balki ularni oldindan payqashga ham qodir. 3) Barqaror va amaliy diqqat.**

Katta yoshdagi kishida diqqatning hajmi 4 - 6 obyektga yetadi. Shuning uchun obyektlar soni ko'paygan sharoitda mashq qilmagan kishida nazorat yo'qolishi mumkin, sarosimaga tushish holati boshlanadi.

K.S.Stanislavskiy: “Aktyorning rol ustida ishlashi” kitobida diqqatning hajmi haqida gapirar ekan, diqqatning kichik, o'rta va katta doiralarni ajratib ko'rsatadi hamda diqqat doirasini kichikdan kattaga qarab sekin-asta kengaytirib borishni tavsiya qiladi. Uning bu fikri pedagogik faoliyatga ham to'liq taalluqlidir.

3. Bo'lajak pedagogni aktyorlik psixotexnikasining amaliy usullariga o'rgatish

Harakat, diqqat, organika, mushaklar erkinligi, xayol, muomala, tagma'no, vazifadan tashqari vazifa, to'ppa-to'g'ri harakat - K.S.Stanislavskiy sistemasining asosiy tushunchalari bo'lib, ularni bo'lajak o'qituvchi o'zlashtirib olishi foydalidir.

K.S.Stanislavskiy o'gitlaridan biri *“ishlab chiqarishga doir harakat har qanday majburiylikni tashabbusga aylantirishdir”*. O'qituvchining harakati diplomatik rejissyorlik temperamentiga yaqin bo'lmog'i kerak.

O'quvchilar bilan birinchi uchrashuv muhim psixologik marra hisoblanadi. Sinfga kirish pedagogik safarbarlikni va ayni vaqtda teatr “erkinligini”, ko'tarinkilikni talab qiladi.

Sahnadagi asosiy hodisalardan biri kelish va ketishdir. Tashqi ko'rinish - o'qituvchi safarbarligining qo'shimcha guvohidir. Pedagogning sinfda turish holati o'zining alomatlariga ega. Masalan, chap qism eng oddiy murancenasining tili *“Oddiy bo'lishlik”*ni bildiradi, bunda ko'z qarashi go'yo harakatning o'ng qismdagi bo'sh makonga “haydaydi”, chunki ko'z shartli-refliktorli fiziologik mexanizmlar tufayli fazoni chapdan o'ng tomonga qarab “o'qiydi”. O'ngdagi konpozisiya tugallikka intiladi, chunki chap qismdagi fazo o'ng tomonda joylashgan kompozisiyani qisib qo'yganday bo'ladi va bu bilan uni ahamiyatliroq, salobatliroq qiladi.

Pedagogning o'quvchilarga yuzi bilan qarab turishi (o'ng) yoki burilib tirishi ham o'ziga xos semantikaga ega. Auditoriyaga idrokning psixofiziologiya qonunlari bo'yicha to'g'ri chiziq bo'ylab chiqib kelish (punara turish) o'quvchilarni sergaklantiradi.

Sof yon tomonni tatbiq etish imkoniyati cheklangan, chunki u auditoriyani ko'zdan kechirish nuqtai nazaridan juda kam yaroqlidir, lekin muvozanat vazifalarini hal qilish uchun yaroqlidir.

Muskullarni ozod qilish pirovard natijada ortiqcha hayajonlanishga barham berishni maqsad qilib qo'yadi, ya'ni psixik zo'riqishni yengishga yordam beradi.

Qo'l mushaklarini bo'shatish uchun irodani zo'riqtirish mashqini o'tkazish lozim: irodani zo'riqtirish, barmoq muskullarini bo'shatish lozim.

Navbatdagi mashq - zo'riqishni va bo'shishni alohida-alohida sezish mashqidir. M: O'ng qo'l va chap oyoq, chap qo'l va o'ng oyoqni zo'riqtirish mumkin.

4. Xotira, diqqat va xayolni mashq qildirish - aktyorlik psixotexnikasining uch asosiy qismi sifatida

Xotirani mashq qildirish qoidalari va usullari K.S.Stanislavskiy va uning shogirdlari tomonidan ishlab chiqilgan.

Mixail Chexov “Akterning texnikasi to’g’risida” nomli kitobida quyidagi mashqlarni keltiradi: 1-mashq - oddiy buyumni tanlab oling. Uni ko’zdan kechirib chiqing. Buyumga “qarash”dan qochishda harakat qiling, o’zingiz uchun unung tashqi ko’rinishini tasvirlang. Diqqat jarayonini tashkil etuvchi hamma to’rt harakatning ichida (psixologik) takrorlang: buyumni qo’lga olib, uni o’zingizga torting, unga intiling, u bilan birga qo’shib ketishga harakat qilganday ichiga kiring. Bu harakatlarning har birini dastlab alohida-alohida, keyin birgalikda qiling, ikkitadan, uchtadan va hokazo birlashtiring. Mashqni davom ettiring, shuni kuzatib boringki, sizning sezish a’zolaringiz ham, gavda muskullaringiz ham ortiqcha zo’riqmasin. Diqqatingiz obyektini quyidagi tartibda almashtiring:

1-oddiy ko’rinadigan buyum, 2-tovush, 3-odam nutqi, 4-esga tushgan oddiy buyum, 5-esga tushgan tovush, 6-esga tushgan odam nutqi (so’z yoki bitta ibora), 7- siz yaxshi bilgan, esga tushgan kishi obrazi, 8- pyesa yoki adabiyotdan olingan obraz, 9- xayoliy mavjudot, manzara, me’moriy shakl va shu kabilarning siz o’zingiz yaratgan obrazi... Mashqlarning uzoqligidan ko’ra, ularning muntazamligi (bir kunda ikki uch marta) muhimroqdir. Vaqti-vaqti bilan murojar qilib ko’ring.

Diqqat, xotira va xayol bir-biriga bog’liq hodisalar bo’lib, ularni K.S.Stanislavskiy **“aktyorlik psixotexnikasining uch asosiy qismi”** deb atagan edi.

Diqqatni mashq qildirishga doir mashqlar

1. Gugurt qutichasi biografiasini esga tushiring.
 2. 5 sekundlik qisqa e’tibor bilan stol ustida yotgan barcha buyumlarni ichki nazar bilan “suratga” oling.
 3. Buyumlarni “suratga oling”. Ko’zni yumishga komanda beriladi. Pedagog buyumlarni aralashtirib yuboradi va sinaluvchidan buyumlar oldin qanday yotgan bo’lsa, ularni shunday qo’yib chiqishni so’raydi.
 4. Stol ustidan tashlab yuborilgan gugurtlar qanday tushganligini “besh”gacha sanashda eslab qoling. Keyin eslab qolish vaqti “uch” hisobigacha qisqaradi.
 5. Bulutlarga nazar tashlang (yoki atrofingizga har qanday buyumga qarang). Ular nimalarga o’xshaydi?
 6. “O’ttiz”gacha sanab, xonada “S” harfi bilan boshlanuvchi barcha narsalarni toping va eslab qoling.
 7. Stullar qanday turganligini eslab qoling va ko’zingizni yuming, bu “labirintdan”o’ting.
 8. Auditoriyada janub va shimolga qarab mo’ljall olish, bunda tabiat manzaralarini xayolga keltirish, keyin ko’zni yumib va parrak bilan dunyo tomonlarini aniqlash.
 9. Birinchi, ikkinchi va uchinchi tezlikda yurish va yugurish.
 10. Portret bo’yicha biografiya.
 11. Kishining qadam tashlashi va nazar tashlashiga qarab biografiasini so’zlab bering.
 12. Kochadagi kuzatishlar va so’ngra voqyealar to’g’risida hikoya qilish.
- Kishilarning fe’l-atvorlari va holatlarini sevishganlarni, boshliq yoki buyusunuvchi va hakoza ularning xulq-atvorlari bo’yicha kuzatish alohida qiziqish uyg’otadi.

5. Muomalani mashq qildirish usullari

Muomala - falsafa, sosiologiya, kibernetika, tilshunoslik, psixologiya va pedagogikada ilmiy tadqiqotlarning alohida fanlararo sohasi deb qaraladi. Pedagogik kategoriya bo’lgan muomala o’zaro bog’langan uch nuqtai nazardan qarab chiqiladi va ularga nuvofiq ravishda bo’lajak pedagoglarning muomalasini tarbiyalash mumkin:

1. Respublikamizning mustaqil taraqqiyoti, ijtimoiy madaniyatida ishtirok etish;
2. Erkin fikrlovchi, vatanparvar, insonparvar shaxsni shakllantirish;
3. Ijodiy individuallikni rivojlantirish.

Talabalarni muomalaga tayyorlash ularda quyidagi fazilatlarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi:

1. Ijodiy tafakkurni;
2. Nutqni erkin egallashni;
3. Empatiyada qobiliyatni;
4. Muomala sohasidagi ijtimoiy yo'l-yo'riqlarni;
5. O'zaro fikr almashish malakalarini;

K.S.Stanislavskiy shaxslararo o'zaro muomalaning boshlang'ich bosqichiga katta ahamiyat berish kerak, deb hisoblagan edi. Bu bosqich "ob'yekt qalbini ko'z changali bilan sinab ko'rishga" asoslangan, bu begona qalbni subyekt va erkin idrok etish uchun tayyorlangan edi. Stanislavskiy har bir muomala harakatining 5 ta majburiy bosqichini belgilab berdi.

1-bosqich - tevarak-atrofdagi sharoitda mo'ljal olish va obyekt tanlash, muomala obyektiga qarab yo'l tutish;

2-bosqich - obyekt diqqatini o'ziga tortish;

3-bosqich - muomalaga "moslashish", sherikni to'lqinlantiradigan narsaga tayyorlash va moslashtirish;

4-bosqich - sherikning ichki nazar bilan ko'ra olish;

5-bosqich - sherikning teskari aloqaga doir javobini idrok etish, uning muomalaga tegishli xayollari, idroklardan olgan ta'sirlarini ma'lum qilish.

Muomalani mashq qildirish 6-12 o'quvchidan iborat mashq guruhlarida o'tkaziladi. Ba'zan guruh a'zolari sonini ko'paytirish mumkin.

Mashq guruhi ishining asosiy prinsiplari:

1) Ishonchli va oshkora muomala uchun sherikka ta'sir ko'rsatish va axborotning hissiy mazmunini ma'lum qilish, muomala qilayotgan subyektning o'zi ma'lum qilinayotgan narsani qanday ko'rishni bilish;

2) Muhokamalarda javobgarlik;

3) Samimiylikka rioya qilish;

4) Rahbarlikning, ijtimoiy-psixologik mashq o'tkazishning umumiy qoidasiga muvofiq amalga oshirilishi; Bunda "shiriklik" (T.S.Yasenkov) prinsipini asosiy prinsip hisoblanadi.

Rahbarlik xarakteri demokratik bo'lib, rahbar ishtirok etmaydigan, o'z-o'zini boshqarish prinsipi bo'yicha ayrim mashg'ulotlar o'tkazishga yo'l qo'yiladi. Hammasi bo'lib 30 tadan 50 tagacha "sessiya" o'tkaziladi. Har bir mashg'ulotdagi ish 1-1,5 soatdan oshmaydi.

Kirish quyidagi psixogimnastik mashqlar bilan boshlanadi:

1. Harakatlanish tarzidagi usullar - psixogimnastikasi;

2. Guruhiy qo'shiq aytish yoki raqsga tushish.

3. Musiqa tinglash (birgalikda).

4. "Psixorasm"- berilgan mavzyda loyihaviy rasm chizish.

5. Harakatlanishga doir o'yinlar;

6. So'zsiz muomala;

7. Og'zaki muomala;

8. Sosiogrammalar tuzish (guruhdagi o'zaro munosabatlar haqida).

9. O'yinlar:

- Kim qanday?

- Fahm-farosat.

- Bojxona.

- Oltinchi tuyg'u.

- Sen kimsan?

- Gavda tili.

- Kalokat.

- Plyuslar va minuslar.

- Orqasi bilan.

- Qattiq hayajonli harakatlarsiz.

- His-tuyg'ularni so'zsiz ifodalash.
- Harakatli sosiogramma. Bunda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:
 1. Qatnashchilardan birining ustun mavqyeda bo'lishi.
 2. Kim-kimga yordam bermog'i.
 3. Mayllar.
 4. Dilkashlik (diqqat kimga qaratilgan).
 5. Diqqatni talab qilish.
 6. Bog'liqlik.
 7. Bo'ysinuvchanlik.
 8. Musobaqa.
 9. Ishonchsizlik.
 10. Yoqtirmaslik.
 11. Tajovuskorlik.

Xuddi shu nuqtai nazardan shaxslararo harakatlarni qabul qiluvchi kishiga nisbatan ham tahlil qilinadi, lekin teskari belgi bilan tahlil qilinadi. Masalan, ustun mavqyeni tahlil qilishda sizni himoyadagi o'z fikriga ishontirgan kishi, kim sizning yoningizni olgan bo'lsa, o'sha kishi hisobga olinadi va hokazo.

Respublikamiz mustaqilligi natijasida ta'lim-tarbiya tizimi faqatgina shaklan emas, balki mazmun-mohiyat jihatidan ham yangilandi.

O'tmish ta'lim-tarbiya tizimidagi avtoritar-buyruqbozlik, tarbiyalanuvchi shaxsini ezish, toptash, erkinlik va erkin fikrni buzishga asoslangan ta'im tizimi o'z o'rmini insonparvarlik va demokratiyaga bo'shatib berishga majbur bo'lmoqda. Xo'sh, buning sababi nimada?

Hozirgi zamon umumta'lim maktabida ta'lim-tarbiyaviy ishlarni olib borish zimmasida bo'lgan murabbiy, pedagog shuni bilishi kerakki, hozirgi maktab yangi pedagogik tafakkur egasi, munosib shaxs, o'z ishining ustasi bo'lgan o'qituvchiga muhtoj.

O'qituvchining bilish saviyasi, pedagogik mahorati, ma'naviyati jamiyatni harakatga keltiruvchi, taraqqiyotga eltuvchi yetakchi omillardan biridir. O'qituvchi yurish-turishi, hatti-harakati, butun vujudi bilan o'quvchisi qalbiga yo'l topa olish va uni ezgu ishlar sari yo'naltira olish lozim.

Maktabda ta'lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirishda ayniqsa milliy-ma'naviy merosimizdan foydalanish katta imkoniyatga ega. Jumladan, muqaddas kitoblar: Qur'oni Karim, Avesto, Hadisi Shariflardan foydalanish bilan bir qatorda insoniylik, insonparvarlikning haqiqiy xazinasini bo'lgan M.Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Yusuf xos Hojibning "*Qutadg'u bilig*", Ahmad Yugnakiyning "*Hibatul haqoyiq*", Kaykovusning "*Qobusnoma*", Ahmad Yassaviyning "*Hikmat*"lari, Sa'diy Sheroziyning "*Guliston va Bo'ston*", A.Jomiyning "*Bahoriston*", Alisher Navoiyning "*Xamsa*" va lirik asarlari katta ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. A.Navoiy insonparvarligi uning quyidagi misralarida ayniqsa yaqqol ko'zga tashlanadi:

***Bu jahonda yo'q erur baqo guliga sabot,
Ajib saodat erur yaxshilig' birla qolsa ot.***

Shunday ekan, umumta'lim maktabida, lisey yoki kolejlarda o'quvchilarga gumanitar-ijtimoiy fanlardan ta'lim berishda insonparvarlik tarbiyasiga katta e'tibor bermoq lozim. O'quv materiallarini tushuntirishda, tabiiy fanlarni o'tish paytida buyuk sharq mutafakkirlari she'rlari, tarjimai hollaridan foydalanish ham katta imkoniyatga egadir. Ayniqsa, hozirgi sharoitda O'zbekiston tarixi, adabiyotini o'qitish jarayonida bevosita tarbiyaga oid bo'lgan milliy ma'naviyatga, milliy ruh, urf-odat va umuminsoniy qadriyatlarga alohida urg'u berish mumkin.

O'qituvchi o'quvchi qalbiga yo'l topish uchun bilimi va ishi bilangina emas, ayni paytda odob-axloqi, madaniyati, xushmuomalaligi bilan ham namuna bo'lishi lozim. Shundagina o'qituvchi va o'quvchi orasida ota-bolalardek insoniy munosabat qaror topishi mumkin.

Tarbiyada inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smir va yosh yigitning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini hisobga olish lozim bo'ladi.

Ta'lim-tarbiyani demokratiyalash - bu tarbiyani ma'muriy ehtiyoj va qiziqishlardan yuqori qo'yish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi o'zaro ishonch, hamkorlik asosida pedagogik munosabatlar mohiyatini o'zgartirish demakdir. Bu tarbiya ishiga jamoatchilikni keng jalb qilish, uning rivojlanishiga jamoatchilik ta'sirini kiritish demakdir.

Shaxslararo munosabatlarda insonparvarlik, pedagoglar va o'qituvchilar o'rtasida hurmat tuyg'ularini shakllantirish, bolalar fikriga e'tibor qilish, ularga mehribonlarcha munosabatda bo'lish lozim.

O'qituvchi o'quvchi shaxsiga tarbiya obyekti sifatida emas, balki xuddi o'zi kabi subyekt deb qarashi lozim.

Umuman, ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni demokratiyalashtirish va insonparvarlashtirish uning mohiyat va mazmunini erkin shaxsni tarbiyalash maqsadini amalga oshirishni nazarda tutadi.

Sinov savollari

1. Pedagog va aktyor faoliyatida qanday o'xshashliklar mavjud?
2. K.S.Stanislavskiy sistemasining pedagogik mahorat uchun qanday ahamiyati bor?
3. Pedagogik xayol nima u nima uchun kerak?
4. O'qituvchi bilan aktyor faoliyati orasida qanday umumiylik bor?
5. Tarbiyaviy jarayonda hissiy o'xshatishning roli qanday?
6. Pedagogik diqqatning o'ziga xos xususiyati va uni qanday rivojlantirish kerak?
7. Tarbiyaviy ishda pedagogik ta'sir ko'rsatish mavzui va me'yorini qanday hisobga olish kerak?
8. O'qituvchining o'z-o'zini boshqarishi.
9. Yangicha pedagogik tafakkur nima?
10. Psixologik xizmat nima?
11. Milliy ruh nima?
12. Ta'lim-tarbiya jarayonining demokratlashtirishning mohiyati nimadan iborat?
13. O'quv-tarbiyaviy ishlarni insonparvarlashtirishni qanday tushunasiz?
14. Pedagogik hamkorlikni qanday tushunasiz?
15. Milliy dunyoqarash nima?
16. Milliy tarbiya qanday bo'lishi lozim?

Uchinchi bo'lim: Pedagogik mahorat - pedagogik tajribaning jahonshumul mahsuli sifatida

7-mavzu: Pedagogik mahoratning O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ommalashtirish usullari va yo'llari. O'quv-tarbiyaviy ishlarni boshqarish va nazorat qilishda o'qituvchining roli

Dars rejasi:

1. Pedagogik mahoratni uzluksiz ta'lim tizimida ommalashtirish.
2. Pedagogik mahoratni oila, mahalla, jamoatchilik orasida ommalashtirish.
3. Tarbiyachi mahoratining mohiyati.
4. Tarbiyachi mahoratining pedagogik asoslari.
5. Tarbiyachi mahoratining tuzilishi.
6. Tarbiyachi mahorati – bu ijodkorlik.

Tayanch so'zlar, iboralar va tushunchalar:

Pedagogik mahorat, uzluksiz ta'lim, tizim, ommalashtirish, malaka oshirish, qayta tayyorlash. Mahorat, pedagogik nazorat, ijodkorlik, boshqarish, nazorat, nazorat turlari.

1. Pedagogik mahoratni uzluksiz ta'lim tizimida ommalashtirish

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasida 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan "Ta'lim to'grisida"gi Qonunga asosan respublikamizda ta'lim tizimining 7 turi mavjud. Bular:

- Maktabgacha ta'lim.
- Boshlang'ich ta'lim.
- O'rta ta'lim.
- O'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi.
- Oliy ta'lim.
- Oliy ta'limdan keyingi ta'lim.
- Malaka oshirish va qayta tayyorlash.

Ta'limning mazkur turlari bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Shuning uchun ham pedagogik mahoratni ommalashtirish, ya'ni soddaroq qilib aytganda omma orasida hammabop qilib yoyishni maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlamoq joizdir.

Buning uchun ommalashtirishning ko'rgazmali devoriy, radio-televideniye turlari, jonli lektor suhbatlari kabilardan foydalanish katta samara beradi. Maktabgacha ta'lim muassasasida "Ilg'or tajriba minbari"ni tashkil etish ana shunday yo'llardan biridir. Bundan tashqari har oyda bir marta tarbiyachining artistlik, nutq mahorati bo'yicha ko'rik-tanlovlari o'tkazish ham katta samara beradi.

Pedagogik mahoratni boshlang'ich ta'lim tizimida ommalashtirish eng mas'liyatli vazifalardandir. Chunki Respublikamiz ta'lim tizimining ana shu zvenosi eng yordamga muhtoj hisoblanadi. Chunki bu sohada pedagogik faoliyat ko'rsatuvchilarning atigi 20 % oliy ma'lumotlidir.

Uzluksiz ta'limning mazkur turida pedagogik mahoratni ommalashtirishning amaliy, og'zaki, ko'rgazmali turlaridan foydalanish bilan birga ilg'or, tajribali boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari yaratgan mahorat maktabini viloyat, respublika miqyosida matbuot vositasida yoyish katta ahamiyatga egadir. Bunday rag'batlantirish usulining ahamiyati shindaki, u kam tajribali o'qituvchi uchun ibrat, namuna, ilg'or o'qituvchi uchun esa rag'batlantirish hisoblanadi. Pedagogik mahorat sirlarini o'rta maktab (tayanch maktabi)da yoyish ancha yengilroq bo'lib, bu sohada katta tayyorgarlikka ega bo'lgan ilmiy, o'quv, pedagogik tajriba mavjud. Biroq, pedagogik mahoratning ijtimoiy tajriba ekanligini tushunmaydigan, o'z ustida ishlashni bilmaydigan yoki buni istamaydigan o'qituvchilarning mavjudligi sir emas. Shuning uchun ham pedagogik mahorat o'rta maktabda uzluksiz ravishda predmet- seksiyalari, metod birlashmalari yig'ilishlari, marbuotda targ'ib qilinishi lozim.

O'rta maxsus va kasb-hunar kollejlarda pedagogik mahorat sirlarini bo'lajak mutaxassisliklarga o'rgatish uchun ular qoshida albatta universitet pedagogika va psixologiya kafedralarining filiallarini ochish lozim.

Chunki hozirgi davrda kasb-hunar kollejlarda ta'limga ko'proq, tarbiyaviy sohaga esa panja orasidan qarashlar mavjudligi sezilmoqda.

Oliy ta'lim tizimida pedagogik mahorat sirlari maxsus dastur asosida 50 soat davomida o'rganiladi, biroq bu hali oz. Universitet qoshidagi mintaqaviy malaka oshirish va qayta tayyorlash markazi dasturida ham pedagogik mahorat sirlarini o'rgatish rejalashtirilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Oliy ta'lim tizimida pedagogik mahorat sirlari quyidagi yo'nalishlarda o'rgatib boriladi:

1. Pedagogika va psixologiya mashg'ulotlarida;
2. Pedagogik mahorat kursini o'tish jarayonida;
3. O'z ixtisosligini egallash jarayonida (pedagogik amaliyot davrida);
4. Mustaqil tayyorgarlik davrida.

Oliy ta'limdan keyingi davrda pedagogik mahorat sirlari aspirant va doktorant hamda ilmiy-tadqiqotchilar tomonidan o'z tanlagan mavzularini ta'limning u yoki bu turida ommalashtirish jarayonida egallanib boriladi, bunda ularning rahbar va maslahatchilari yetakchi rolni o'ynaydi.

Malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimi pedagogik mahoratning zamonaviy muammolarini tinglovchilarga tez, qisqa va oson yetkaza olishi bilan boshqa ta'lim tizimi turlaridan farq qiladi.

Malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimining bu sohadagi ustunligi shundan iboratki, ta'lim tizimining mazkur turi bevosita pedagogik mahorat sirlarini o'rganish, targ'ib qilish va ommalashtirish bilan shug'ullanadi.

2. Pedagogik mahoratni oila, mahalla, jamoatchilik orasida ommalashtirish

Pedagogik mahoratni oilada ommalashtirish nihoyatda mushkul vazifa bo'lib, buning sababi ota-onalarning yosh, tarbiyaviy tajriba, kasb-hunarlar orasida tafovut mavjudligi, dunyoqarashlarining rang-barangligi bilan izohlanadi. Masalan, savdo xodimining bolani tarbiyalashga bo'lgan munosabati, ziyoli oilasining bolani tarbiyalashga bo'lgan qarashidan mutlaqo farq qiladi. Vrach, injener, mexanizator, agronom, suvchining munosabatlari ham bu sohada har xil. Shuning uchun ham pedagogik mahoratni ota-onalar orasida ommalashtirish mahalla faollari ishtirokida va bevosita yordamida o'tkazilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun mahalla faollarida kattagina imkoniyatlar mavjud.

Bular quyidagilar:

1. Mahalla oilaning barcha to'y, janoza kabi marosimlarning tashkilotchisi;
2. Mahalla ommaviy tarbiyachi;
3. Mahalla kam ta'minlangan oilaning himoyachisi;
4. Mahalla oilaviy uchrashuvlar, yig'ilishlar markazi;
5. Mahalla oila va hokimiyatni bog'lab turuvchi mexanizm;

Uning ana shu funksiyalari ta'lim-tarbiyaning og'zaki, ko'rgazmali, amaliy metodlari bilan birgalikda oilada pedagogik mahorat sirlarini ommalashtirish imkonini berishi tabiiydir.

Pedagogik mahorat sirlarini jamoatchilik orasida yoyishning eng ta'sirchan vositasi bu ommaviy axborot vositalaridan maqsadga muvofiq ravishda foydalanishdir. Pedagogik mahoratga bag'ishlangan ommabop maqola, o'quv-uslubiy tavsiyalarni vaqtli matbuot sahifalarida chop etish, turli-tuman mavzularda pedagogik mahorat sirlarini omma orasiga yoyish vaqtli matbuotning kundalik rejasiga kiritilishi lozim va bu katta samara beradi.

Mahorat haqida tushuncha

Oliygozlarni tugatgan mutaxassislar ta'limni tashkil etishga nisbatan tarbiyani tashkil etish qiyinligidan zorlanadilar. Buning obyektiv sabablari mavjud. Tarbiya jarayoni ta'lim jarayoniga nisbatan keng tushuncha, chunki u shaxs tarbiyasi vositalari, bilish qobiliyatlarini

rivojlantirish va mehnat qilish singarilarni o'zida aks ettiradi. Tarbiya san'ati, - deb yozgan edi **Ushinskiy**, - shunday xususiyatga egaki, deyarli barcha tanish va tushunarli, ba'zilariga esa juda oson ish bo'lib tuyuladi. - Odam bu ish bilan nazariy va amaliy jihatdan qanchalik kam tanish bo'lsa, unga bu shuncha tushunarli va oson bo'lib ko'rinadi. Deyarli hamma tarbiya sabr-toqatni talab etishini e'tirof qilishadi, ayrimlar buning uchun tug'ma qobiliyat va malaka, ya'ni ko'nikma kerak deb o'ylaydilar, lekin juda kam odam sabr-toqat, tug'ma qobiliyat va malakadan tashqari yana maxsus bilimlar kerakligi haqida ishonch hosil qilishadi.

A.S.Makarenko fikricha, tarbiya faoliyati avvalombor tashkilotchilik faoliyatidir. Ya'ni bolalar hayotini mohirona tashkil qilishni alohida ta'kidlagan edi.

Mahorat bu - pedagogik faoliyatni malakali tashkil eta olish, o'quvchilar rivojlanishini samarali ilxomlantirishdir.

Qisqa fursatlar jamoa va har bir o'quvchining qobiliyatlariga pedagogik ta'sirni ta'minlashni nazarda tutadi. Tarbiyachilik mahorati faqat bilimlar bilanqurollanishni amalga oshiribgina qolmasdan, balki tarbiya usullari va metodikalarini ijodiy hayotda qo'llashni? tarbiya qonuniyatlariga tayanib bolalar hayotini tashkil etishni nazarda tutadi.

Tarbiyachining mahorat mazmuni - bu bilimlar va asoslangan ko'nikma, malakalar tashkil etadi. Tarbiyachining mahoratini tubandagilar tashkil etadi. Turli pedagogik sharoitda jamoa va ayrim o'quvchilar dunyosida sodir bo'lgan voqyealarni to'g'ri qabul qilish ko'nikmasi; maqsad vositalarni taqqoslab analiz qilish ko'nikmasi; talab qilish va ishontira olish ko'nikmasi; bolalar bilan o'ynay olish qobiliyati vaziyatga har tomonlama to'g'ri baho berish ko'nikmasi; rang-barang pedagogik asoslardan, eng muhimini ajrata olish; tasodif hodisadan asosiysini aniqlash ko'nikmasi; har xil vaziyatlar - ta'sir ko'rsatishning turli-tuman usullardan foydalanish ko'nikmasi; o'z kayfiyati, hissiyoti, harakatlarni aniq ko'rsata olish malakasi.

Yuqorida ta'kidlab ko'rsatilgan ko'nikmalardan tashqari yana quyidagilarni o'zida shakllantirmog'i lozim; o'quvchilar bilan o'qish, mehnat, sport va badiiy faoliyatlarda aloqa o'rnatish; individual yondashish, tahsibuskorlikni o'stirish, qiyin damlarda yordam berish, jamoa va ayrim o'quvchi fikrini hisobga olish, hurmat qilish; ojizlarni himoya qila olish, o'z-o'zini boshqarishning turli formalaridan foydalanish; o'quvchining ishonchini suyiste'mol qilmaslik, har-bir o'quvchining ijobiy sifatiga asoslanib munosabatni tashkil eta olish; o'quvchilarni yaxshi yoki yomonga ajratmaslik; bolalarning axloqiy sifatlarini mo'ljallay olish; o'quvchilarning adolatsizligi, axloqsizligi, shafqatsiz bo'lishi, o'quvchining saxiyliigi va ziqnaligi haqida tasavvurlarga ishonish singari ko'nikmani ham o'zida shakllantirmog'i darkor.

A.S.Suxomlinskiy "*...o'quvchi ruhining tetikligi, aqlning o'tkirligi, taassurotlarining sog'lomligi, hissiyotlarining ta'sirchanligi uzoq yillar saqlanishi uchun katta insonparvarlik talantiga, o'z mehnatiga, bolalarga bo'lgan cheksiz muhabbatga ega bo'lish kerak - bu sifatlersiz pedagogning mehnati uqubatlarga aylanadi*".

Texnologik tuzum yoki texnologiya o'qituvchi, o'quvchi va jamoalarga konkret vositalar asosida ta'sir ko'rsatishda ko'ngildagidek muayyan natijalarga yerishish imkoniyatini yaratadi.

Tarbiyachining mahorat natijasi tubandagi vazifalarni bajarishda namoyon bo'ladi: har-bir o'quvchiga individual yondashib, shug'ullanayotgan faoliyatda uning faolligini uyg'otish, layoqatini o'stirish.

Tarbiyachi tarbiyaviy tadbirni olib borishda muhim talablarga amal qilishi zarur: har qanday tarbiyaviy tadbir tasodifiy holda olib borilmasligi va o'quvchilarni tarbiyalashning mustaqil tarkibi sifatida hal etilishi kerak.

Kattalar va bolalar o'rtasida o'zaro munosabatni, o'zaro jamoa ta'sirini tashkil etish mazmun va tuzilish jihatidan ham tarbiyachi faoliyatida muhim o'rin tutadi. Tarbiyachining mahorati - bu uning bolalarga moslashishi. Tajribali tarbiyachilar o'qituvchilar munosabatidagi sirli tamonlarni bilishi o'zlarining burchi deb biladilar.

Munosabatlar tizimida jamoaning har-bir a'zosida shaxsga xos bo'lgan qimmatli fazilatlar shakllanadi. Shuning uchun jamoaning ijodiy faoliyatini tashkil etishda muhim narsa, - bajarilgan ishlarni yakunlash bosqichidir: har-bir bolada qanday o'zgarish bo'lganligi, qanday yangi sifatlar shakllanganligi aniqlanadi.

Baho obyektiv va haqqoniy bo'lishi zarur. Mohir tarbiyachining bolalar muhitidagi munosabatlarga malakali rahbarlik qilishi jamoa ichida va jamoalararo tabiiy qarama-qarshiliklardan iborat.

Maqsadlar asosida ko'rsatilayotgan faoliyatni tashkil etishga individual shaxsiy maqsad, jamoa a'zolari intilishini aks ettirish: o'quvchining intilishlari bilan sinf jamoasi oldidagi majburiyatlardagi nomuvifoqlik; tarbiyalanuvchi irodasidagi rivojlanish bilan, tarbiyachining qo'yadigan talablari o'rtasidagi nomuvofiqliklarni ko'rsatish mumkin. Bu qarama - qarshiliklar nomuvofiqliklarni bartaraf etish tarbiyachining shaxsiga tarbiyalanuvchi bilan bo'ladigan munosabatlar xarakteriga va o'z mahoratini ishga solishiga ko'p jihatdan bog'liq. Mahoratli pedagog o'zining faoliyatida barcha ziddiyatlarni ongli ravishda bolalar jamoasining muomalasiga tayanib hal etadi. O'quvchining o'ziga, boshqalarga, umum ishga javobgarligi, shaxslararo munosabatlar o'zaro hamkorlikda ta'sir ko'rsatish asosida tarkib topib shakllanadi.

Har-bir o'quvchining jamoadagi o'rnini egallashi va jamoa munosabatlarini shakllantirish quyidagilar asosida olib boriladi:

1. Har-bir o'quvchi oldiga eng yaqin pedagogik vazifalarni qo'yib borish;
2. O'zaro fikrlash, yordam va o'rtoqlikni shakllantiruvchi muhit yaratish;
3. Bolalar hayotiga ijobiy omil bo'luvchi jamoatchilikni hurmatlash bilan bog'liq fazilatlar;
4. Oilaning tarbiyaviy ta'sirini hisobga olish;
5. Sinfda jamoa tuzilishi, shaxsning o'ziga xos sifatlari va ularning o'z o'rnini haqidagi axborotdan foydalanish;
6. Bolalarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish bilan ular aloqasini mustahkamlash asosida ijodiy aktivlikni tarbiyalash.

Faqat o'qish faoliyatiga emas, balki xulq-atvoriga ham baho berish va hakazo.

Tarbiyachilar tadbirlarni o'tkazishda turli usullardan foydalanadilar; buyruq, namuna kabi usullardan o'z tajribasida qo'llaydi. Asosan tarbiyachining o'quvchilarga bo'ladigan munosabatlari uch xil turda olib boriladi.

1. Buyruq mavqeida munosabatda bo'lish. Favqulotda hol yuz berganda tarbiyaviy ishlarda bu turdan kam foydalanish zarur.

2. Jalb qilish orqali o'z ishida sodiqligi, ishonchi, jamiyatga foyda ko'rsatish bilan o'quvchilarning o'qish, mehnat, sport, sayyohlik faoliyati doirasida ish tutadi.

3. Bolalar faoliyatiga aralashmasdan kuzatib ish tutishni nazarda tutadi.

Pedagogik jarayonda munosabatlar tizimi pedagogik mahoratga tadbir yetilmasa, tarbiya vositalari, metodlari ham samarali natija bermaydi. Pedagog jamoaning diqqat markazida o'zgarishni sodir qiladi. Maktabda, sinfda va ayrim o'quvchilarda bu narsa eng muhimdir. Texnologik tizim va munosabatlar tizimi tarbiyachining mahorati tizimida yaxshi o'rganilgan bo'lishi mumkin, lekin yuqori tarbiyaviy natijalar bermasligi mumkin.

Tarbiyachi mahorati, mohiyati jamoada faqat muomalani tashkil qilish bo'lmay, balki jamoa uchun qiziqarli ishni tashkil qilish bilan jamoa-ijodkorligini tarkib toptirishdan iboratdir. Jamoa ijodkorligi bolalar yezgu orzularini rivojlantirishi va amaliyotda hayotni o'zgartirishi mumkin. Yuksak maqsadlarga erishishda pedagog qo'yidagi ijobiy ta'sir ko'rsatishga rioya qilishi zarur: tarbiyaning hayot bilan birligi; axloqiy normalar va xulqning birligi, axloq va estetik aloqasi; bolalarga insonlarcha yondashish; talab va ishonch birligi; shaxsni hurmatlash; jinsini hisobga olish; jismoniy va axloqiy sog'lig'i uchun g'amxo'r bo'lishi; me'yor prinsipidir.

Etnik tasavvurlar tarbiya texnologiyasi bilan uzviy bog'lanishi uchun tajribali pedagoglar o'quvchilar bilan quyidagi mavzular bo'yicha suhbatlar o'tkazadi: ona Vatan, keksa avlod, ota-ona burchlari nimalardan iborat, xohish va burchning uzviyligi kabi suhbatlar olib borish bilan tarbiyachi tarbiyalanuvchilarning harakatlaridagi kamchiliklarni bartaraf qilish, natijada namunalari xulqni shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Bu albatta tarbiyachidan mahorat talab qiladi.

Tarbiyachi mahorati - bu ijodkorlik

Tarbiyachi bolaga ta'sir ko'rsatishda tarbiya vositalarini tanlab, qidirib uni ijodiy qo'llaydi.

Tarbiyalanuvchilarni to'g'ri tarbiyalashda tarbiyachi pedagogik vazifalarni hal etishda rasmiy bo'lmagan uslublardan foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sinfda tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish. Ma'lumki, rejalashtirish ijodiy jarayon bo'lib, boshqalarga uning shaklini tavsiya qilish to'g'ri emas. Yosh o'qituvchilar tajribali rahbaridan ilgari surilgan asosiy g'oyalarni olishi foydali. Axir ilg'or tajribani uzatish individual ijodkorlik uchun asosiy g'oyadir. Hamma ishlar bo'lsa, kengaytirilgan reja, katta bilim yoki bilimchalardan iborat bo'lmay, balki kunlik sxema tarzida bo'lsa maqsadga muvofiq; nima qilish, kim bajaradi, qanday muddatda. Rejalashtirish joriy va perspektiv shaklda olib boriladi.

Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlash. "Tarbiyasi qiyin"lar bilan ishlash - tarbiyachi uchun eng qiyin, murakkab ish bo'lib, undan doimo o'ta diqqatli, sabr-toqatli, mahoratli, ziyraklikni va mehrlil bo'lishni talab qiladi. Bu sohada V.A.Suxomlinskiyning quyidagi metodik tavsiyalarini ko'rsatish mumkin: "Insonga insoning", "Inson haqida oila", "Grajdanning tug'ilishi", "Qiyin taqdirlar" va h.k.

V.A.Suxomlinskiy maslahatlariga asoslanib ish tutgan mohir pedagoglar "tarbiyasi qiyin"lar bilan ishlashda uchta yo'nalishda ish olib borilgan tavsiiya etadi: shaxsning maqsadga yo'nalganligi, umumiy rivojlanish darajasi, axloqiy tarbiyalanganlik darajasi.

N.Ye.Shukurovaning "Tarbiyasi qiyin" bo'lgan bolalar bilan ishlash mazmuni quyidagicha:

a) bolalar ongida qo'zg'alishni uyg'otish orqali "O'z ongini" va o'quvchilarning o'zaro hurmatini shakllantirish.

b) mehnatni ilmiy asosda tashkil etish - bu o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasiga eng yuqori natijaga erishishda o'qituvchining vaqtdan samarali foydalanishiga tushuniladi. Tajribasiz o'qituvchi tarbiyaviy ishni tashkil etishda uning mazmuni bilan band bo'lib, ilmiy-pedagogik asosda tashkil qilishni o'z vaqtida bajara olmaydi. Tajribali o'qituvchi unday tarbiyani olib borishda sharoiti, sinf jamoasining tarbiyalanganligini, olib borilayotgan tarbiyaning maqsadini oldindan rejalashtirib olishi zarur.

Yosh o'qituvchi, tajribani faqat tashkil etishni va uni o'tkazishni nazarda tutadi. Mohir o'qituvchi esa, uni konkret vaqtda, bir necha ta'lim-tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishda reja asosida ishlab yuqori natijani qo'lga kiritadi. Pedagogik jarayonda vaqtni tejaydi, vosita va mavjud imkoniyatdan maksimal foydalanadi. Masalan: jamoa bo'lib kinofilm ko'rishni tashkil qilish va h.k.

c) tarbiya natijasini hisobga olish. Tarbiya natijasi o'quvchining xulq-atvoridagi o'zgarishlar bilan o'qishga ya'ni mehnatga bo'lgan munosabatlarida o'z ifodasini topadi. Tarbiyaviy faoliyatning samaradorligini aniqlash juda qiyin va murakkab ishdir. O'quvchilarning tarbiyalangan darajasini aniqlashda ular bilan olib borilgan tadbirlar soni bilan emas balki natijasi bilan xulosa qilish to'g'ri bo'ladi. Tarbiyaviy ishlarda baho berishning asosiy mezonl o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasidir.

O'quvchilar tarbiyalanganlik darajasini qanday sifatlar belgilaydi? Ilmiy tadqiqotchilar **V.A.Yurikov, M.N.Plaxovlar** quyidagilarga diqqatni qaratadi:

1. O'quvchining o'qishga, o'quv mashg'ulotiga qiziqish va ilmga intilish darajasi va hokazo.
2. O'quvchining mehnat faoliyatiga, mehnat topshiriqlarini sifatli qilib bajarishni foydali mehnatda qatnashishi va hokazo.
3. O'quvchining bir-biriga, o'rtog'iga, o'zaro hamkorligi, sinf jamoasiga, do'stlariga, maktabda o'qituvchilarga munosabatlariga va hokazo.

Sinov savollari

1. Uzluksiz ta'limni ta'riflab bering.
2. Pedagogik mahoratni ommalashtirish yo'l va usullarini tavsiflab bering.
3. Pedagogik mahoratni malaka oshirish tizimida ommalashtirish haqida gapiring.
4. Pedagogik mahoratni oilada ommalashtirish haqida gapiring.

5. Pedagogik mahoratni mahalla va jamoatchilik orasida ommlashtirish shakl va usullari haqida gapiring.
6. «Mahorat» tushunchasini ta'riflang.
7. Pedagogni individual mahoratini tushuntirib bering.
8. Pedagogik mahorat va uning shakl, usullari haqida gapiring.
9. «Boshqarish» tushunchasini ta'riflang.
10. V.A.Suxomlinskiyning pedagog mehnatiga bergan ta'rifini bayon qiling.
11. Baho qanday talablarga javob berishi lozim.
12. O'qituvchilik kasbi va pedagogik mahorat.

8-mavzu: Shaxslararo va millatlararo muomala madaniyati - pedagogik mahorat shakli sifatida

Dars rejasi:

1. Muomala madaniyati tushunchasi.
2. Shaxslararo va millatlararo muomala madaniyati.

Tayanch so'zlar, iboralar va tushunchalar:

Pedagogning o'quvchilar bilan muomala madaniyati, muomala madaniyatini shakllantirish, allomalarning muomala madaniyati to'g'risidagi fikrlari.

Muomala axborot jarayoni hisoblanadi. Chunki axborot pedagogdan o'quvchilarga yoki aksincha o'quvchilardan pedagoglarga boradi. Pedagog bevosita shaxslararo muomaladan o'z tarbiyalanuvchilari, umuman kollektiv haqida, undagi ichki jarayonlar haqida g'oyat xilma-xil axborotga ega bo'ladi. Pedagog muomala jarayonida o'z tarbiyalanuvchilariga ham maqsadga qaratilgan axborotni, ham uning o'quvchilarga murojatida tagma'no tarzida batamom kirib boradigan axborotni ma'lum qiladi.

Bolalar bilan bevosita muomala pedagogga jamoadagi yoki ayrim o'quvchilardagi biron-bir voqyeani rivojlanish jarayonida o'rganish zarur bo'lganda ro'y berayotgan hodisalar va jarayonlarning sabab-oqibat aloqalarini payqab olishda, ularning tug'ilishi, paydo bo'lishi va rivojlanishni kuzatish, bundan tashqari, bu hodisalar va jarayonlarning yanada rivojlanishi to'g'riligini ma'lum darajada oldindan aytib kerak bo'lganda ham zarurdir. Bu hol birinchi navbatda pedagog bilan o'quvchilar o'rtasida qaror topgan munosabatlarga bog'liq bo'ladi. Lekin pedagogning shaxsi ham katta rol o'ynaydi.

Kishilar o'rtasida normal munosabatlar o'rnatish uchun muomala madaniyati katta ahamiyatga ega.

U xarakterning kishilarga hurmat, xayrixohlik, sabr kabi belgilaridan tashqari yana xushmuomalalik, nazokatlilik kabi alohida belgilarni rivojlantirishni ham nazarda tutadi.

Xushmuomalalik - asosiy mazmuni insoniy muomalaning turli vaziyatlarda axloqning muayyan qoidalarga rioya qilish, odobga rioya qilish odatlaridan iborat xarakter belgisidir.

Avvalo insonning boshqalar haqidagi birinchi tasavvurini u bilan tanishganda o'zgartira olish qobiliyatidir. Ko'p hollarda bu dastlabki taassurot ancha chegaralangan axborot asosida vujudga keladi. Yangi tanishimizning aslida qanday odamligini biz bilmaymiz, faqat qanday ko'rinishga egaligini ko'ramiz xolos. Shuning uchun xulq manerasi, kiyimining mosligi bularning barchasi bizning unga bo'lgan birinchi munosabatimiz xarakteriga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Kiyimiga qarab kutib olishadi, aqliga qarab kuzatib qolishadi. ammo insonning kiyimidan aqligacha baho berib chiqish hammaning ham qo'lidan kelavermaydi.

O'quvchilarning muomalasini tashkil etish pedagogik ta'sir ko'rsatishning shunday guruhiga kiradiki, u faqat alohida bir o'quvchiga qaratilib qolmasdan balki o'quvchilarning muayyan birligiga - maktab jamoasidan tortib, oshno-og'aynilar bilan guruhiga ham mo'ljallangan. Shu munosabat bilan muomalani tashkil etish usullari tizimini o'z ichiga oladi,

ular yordamida ta'lim-tarbiya jarayoning mazmuni o'quvchilar muomalasining mazmuni asosiga aylanadi, o'quvchilarning muomalasini nazarda tutadigan ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning qulay shakllari muomala uchun yaxshi sharoit yaratadi, muomalaning va umuman tarbiyaviy ish tizimining tarbiyaviy samaradorligiga bevosita va bivosita ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarning ijodkorligi uchun iloji boricha ko'proq imkoniyat yaratib berish zarur, bu ularning muomalaga shakllari va usullarini ishlab chiqishga bo'lgan ehtiyojini faollashtirish eng muhim omillardan hisoblanadi.

Abdulla Avloniy o'zining "**Turkiy guliston yoxud axloq**" asarida kishilarni ilmi, tarbiyali va shuningdek kishilarni bir-biriga bo'lgan muomalalari yaxshi bo'lishini ta'kidlaydi. Muloyimlik, xushmuomalalik xarakatlilik, xushfe'llilik - doimo ko'ngli ochiqlik. Xushmuomalalik haqida hadisi sharifda shunday yoziladi: "Alloh taollo xushmuomalali va ochiq yuzli bandalarini do'st tutadi".

Al-Xorazmiy, Farobiy, Beruniy, Bahovuddin Naqshbandiy, Umar Xayyom, Ibn Rushd, Jaloliddin Davoniy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Bobur, Ogahiy va boshqa ko'plab Turon sarzaminidan yetishib chiqqan allomalar ijodi ham shu tamoyillardan oziqlangan.

Abu Nasr Forobiy o'zining "Baxt - saodatga erishish yo'llari haqida" nomli asarida marsiyani xalqqa yaxshi fazilatlarni singdirish san'atidir deb ataydi. Uningcha tarbiya so'z vositasi, odatlantirish, malaka hosilqildirish orqali olib boriladi.

Al-Forobiy hamma yaxshi xususiyatlar inson tomonidan tug'ilishdan so'ng orttirilishini ta'kidlaydi. U biror bir harakatning muttasil takrorlanishini odat deb atar ekan, yaxshi xislatga ham odatlanish mumkin deb hisoblaydi. U har bir hodisa o'rtacha me'yorda bo'lgani ma'qul, deb hisoblaydi, negaki, masalan, jasurlik: yaxshi insoniy fazilatlarga mansub bo'lsa-da, me'yor saqlanmasa aqlsizlik bilan barobar bo'lishi mumkin. Saxiylik, do'stlik, xushmuomalalik va boshqa fazilatlar ham o'rtacha me'yorda bo'lishini ma'qul deb hisoblaydi. Bu fikr millatlararo muloqot madaniyatiga kirishuvchi tomonlarning axloq-odob munosabatida mo'tadil me'yorni saqlash prinsipiga asoslanadi.

Umuman millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga bo'lgan e'tibor qanchalik yuksak darajada bo'lsa, jamiyatning madaniy, iqtisodiy rivojlanish ham ma'lum darajada ana shu munosabat bilan hamohang bo'ladi.

Yaxshi so'z ham sadaqa ekanligi haqida **A.Navoiy** yozadi:

Ne uchunkim rasul qavli bilan:

Yaxshi so'z bordir o'ylakim sadaqa.

Millatlararo muloqot madaniyati tushunchasi muammo ustida ilmiy izlanish olib borgan mualliflar tomonidan turlicha ta'riflangan. Bu tushuncha Z.T.Gasanov fikriga ko'ra (Dog'iston, 1984) turli millat vakillari orasidagi o'zaro aloqalardan iborat bo'lib, mazkur aloqalar milliy qadriyatlar sifatida ro'yobga chiqadi. Mazkur aloqalar jarayonida esa sinfiy unsurlar milliy qadriyatlardan ustun turadi, deb izohlansa, A.M.Magometov (Dog'iston, 1990) bu tushunchani insoniy odobdan boshqa narsa emas, degan fikrni bildiradi. Boshqa muallif esa (M.S.Djunusov, 1990), mazkur tushuncha o'zga millat tili, madaniyati, urf-odatini hurmat qilish hamda ularda o'zinikini andoza sifatida qabul qilishni talab etmaslikni anglatadi, deb izohlaydi. Bizning nazarimizda, millatlararo muloqot madaniyati tushunchasi muayyan millat shaxsiyatida shakllangan milliy umumbashariy qadriyatlar asosida yuzaga keluvchi insoniy fazilatlar majmuidan iborat bo'lib, o'z ko'lami jihatidan ma'naviy, madaniy odob madaniyati tushunchalaridan keng, umuman madaniyat tushunchasidan esa torroq bo'lgan integrativ tushunchadir. Boshqacha qilib aytganda, mazkur tushuncha ma'lum muloqotga kirishuvchi tomonlardagi milliy qadriyatlarga asoslanuvchi muloqotning umummadaniy tarkibiga ega bo'lgan saviyani anglatadi. Millatlararo muloqot madaniyati tushunchasi ilmiy iste'molga yaqinda kirib kelgan bo'lsada, uning ildizlari moziyga tomon singib ketgandir: u jahonda yashayotgan har bir xalq, millat va elatning milliy pedagogikasi, adabiyoti, tarixi va san'atidan hamda mazkur qadriyatlar zaminida yuzaga keluvchi umumjahon madaniyatidan oziqlanadi. Mazkur uch buloq jumhuriyatimizda milliy qadriyatlarimizning tiklanishi va takomillashivuda hal etuvchi rolni o'ynaydi.

Sinov savollari

1. Muomala madaniyati nima?
2. Muomala va munosbatning farqi nimada?
3. Shaxslararo munosabatlarning turlari haqida gapiring.
4. Millatlararo muomala madaniyati nima?
5. Milliy tarbiya nima?

9-mavzu: Milliy maktab va unda pedagogik mahorat masalalari. Sharqona pedagogik mahorat masalalari

Dars rejasi:

1. Milliy maktab va unda pedagogik mahorat masalalari.
2. Sharqona pedagogik mahorat masalalari.

Tayanch so'zlar, iboralar va tushunchalar:

Milliylik, milliy mafkura, milliy maktab, mafkuraviy burch, mafkuraviy kayfiyat, ma'naviyat va mafkura, mafkuraviy fa'oliyat, mafkuraviy yangilanish, mafkuraviy ehtiyoj.

1. Milliy maktab va pedagogik mahorat masalalari

Har bir xalqning milliy tili, urf-odati, ta'lim-tarbiya va hayotga nisbatan milliy qarashlari tizimi mavjud. U ana shular bilan boshqa millat va xalqlardan ajralib turadi. Barcha xalqlarga o'xshash xususiyat – umuminsoniylikni, o'xshamaslik esa - milliylikning belgisidir.

Milliylik - bu eng avvalo umuminsoniy bo'lik. Yoki, umuminsoniy qadriyat milliyliksiz mavjud bo'lishi mumkin emas. Boshqacha qilib aytganda, hamma tomonidan umumiy insoniy fazilat sifatida tan olingan fazilatlar - **umuminsoniy fazilatlar**dir.

Milliy mafkuraning hayotga kirib borishi, avvalo, uning axloqiy fazilatlar va milliy qadriyatlarga nechog'lik tayanishga bog'liq. Milliy mafkura Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek “Xalqimizning azaliy anbnalariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga asoslanib, kelajakka ishonch, mehr-oqibat, insof, sabr-toqat, adolat, ma'rifat tuyg'ularini ongimizga singdirishga xizmat qilishidan, unda jamiyatimizdagi barcha kuchlar, harakatlar, jamoat tashkilotlari, aholi turli tabaqalarining o'y-fikrlari, orzu-umidlari o'z ifodasini topmog'i lozim. U davlatimiz fuqarolarini ulug' maqsad yo'lida qalban birlashirishga ko'maklashmog'i kerak”.

Mafkuraviy burchni anglamaSdan turib milliy mafkurani shakllantirib bo'lmaydi. Mafkuraviy burch - insonning o'z-o'zini anglashning ibtidosi.

Mafkuraviy burch insonning o'z xalqi, Vatani oldidagi, ularning ma'naviy boyligi oldidagi mas'uliyatini his qilishidir. Mafkuraviy burchni anglash insonni erkin yashashga o'rgatadi. Shuning uchun ulug' nemis shoiri I.Gyote “O'z burchingni ado et, o'sha zahoti o'zingni anglaysan”, degan edi.

Inson faoliyatining jamiyat, davlat va jamoatchilik tomonidan baholanishi natijasida kayfiyat **mafkuraviy kayfiyat** bo'ladi.

Ko'tarinki mavkuraviy kayfiyatni shakllantirish pedagogik mahorat fanining vazifalaridan biridir. Buning uchun insonda “o'z-o'zini ta'qiqlash”, “o'z-o'ziga tanqidiy qarash” ko'nikmalarini hosil qilish lozim.

Pedagogik mahorat fanining yana bir muhim vazifasi bo'lajak mutaxassislarda ma'naviyat va mafkura birligini shakllantirishdan iboratdir. Ma'naviyat va mafkura bir-biridan ajralmas tushunchalar, biroq ma'naviyat mafkuradan ko'ra kengroq ma'noga ega. Ma'naviyat biz qurayotgan huquqiy davlat, fuqarolik jamiyatining mafkurasi bo'lgan umummilliy mafkuraga muvofiq keladi va uni o'zida ifoda etadi. Xuddi ana shu ma'noda Prezidentimiz I.A.Karimov “ma'naviyatni mafkuraviy aqidalardan xalos qilib, milliy o'zligini anglashni tiklash, hurfikir, milliy shakllantirish ham rivojlantirishga keng yo'l ochib oldik. Endigi asosiy vazifa odamlarimizni ana shu bilimlar bilan boyib, ma'naviy jihatdan yuksalishga, o'zlari o'z hayotlarini yaxshi tomonga o'zgartira olishlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlashdan iborat” deb yozganligi alohida ahamiyatga egadir.

Pedagogik mahorat fani bo'lajak mutaxassislarning mafkuraviy faoliyatga tayyorlashning ham uslubiy, ilmiy imkoniyatlarni o'zida mujassamlashtirgandir.

Mafkuraviy faoliyat - ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan tub o'zgarishlar va hodisalarga nisbatan ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, fuqarolar ongi va tafakkurini junbushga keltirish, ateizm shakllantirgan kemtik e'tiqoddan hamda manqurtlarga bir yoqlama yondashishdan voz kechish hamda hayot mezonlarini mukammal va to'la bilishga yo'naltirilgan jarayondir.

Insonning mafkuraviy faoliyati jamiyatning barcha sohalariga iqtisodiy,

ijtimoiy, ma'naviy, milliy, diniy munosabat va e'tiqod ko'rinishlarida sodir bo'ladi.

Demak, pedagogik mahorat sirlaridan voqif bo'lgan mutaxassislariga bu sohada eng to'g'ri yo'lni tanlashlari va boshqalarga ham yo'l ko'rsatishlari mumkin. Chunki mafkuraviy, milliy faoliyatning barcha yo'nalishlari oxir oqibatda insoniy fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi. Demak, tarbiya jarayoni mafkuraviy jarayonning negizini tashkil etadi. Uning metodik ta'limoti esa pedagogik mahorat sirlarini o'rganish bilan chambarchas bog'liqdir.

Pedagogik mahorat o'ziga xos fan sifatida **mafkuraviy yangilanish**, ya'ni jamiyatning taraqqiyot maqsadidni isloh qilish, yangi, milliy taraqqiyotga xos mafkuraviy qadriyatlarni yaratish, mafkurani shakllantiruvchi omillarni yangi mazmun bilan boyitish, har bir mutaxassisda Vatanga muhabbat, milliy g'urur, odob, millatlararo muomala madaniyati, vijdonlilik, tadbirkorlikni uyg'un, samarali yuksaltirishga erishish, aholining siyosiy, mafkuraviy jipsligiga erishish, yoshlar ijtimoiy ongida jamiyat rivojlanishi bosqichlarini tanqidiy o'rganish, fikr yuritish, mehnat va ijtimoiy-ma'naviyfaollikning ongini, iqtisodiyot, siyosat, madaniyat sohalarida sodir bo'layotgan jarayonlarga ijobiy munosabatda bo'lishdagi keskin o'zgarishlarni amalga oshirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Buning uchun esa pedagogik mahorat fani bevosita mafkuraviy ehtiyojni ham organadi va mutaxassislarni uning talabi asosida ta'lim-tarbiyaviy faoliyatga tayyorlaydi.

Mafkuraviy ehtiyoj - bu jamiyatning milliy va umuminsoniy muhitidan kelib chiquvchi, uning ajratilgan taraqqiyot yo'lini belgilab olishga yordam beradigan butun ichki imkoniyatlarning yuzaga chiqishiga buysunuvchi talablar majmuidir. Agar maqsad aniq bo'lsagina, mafkuraviy ehtiyoj voqyelikka aylanadi.

Mafkuraviy ehtiyoj, **avvalo**, jamiyatimiz taraqqiyoti va yo'lini belgilab olishdan kelib chiqadi. Ikkinchidan, milliy mafkuraga bo'lgan ehtiyoj uni shakllantirish uchun zaruriy g'oyaviy manba va asoslarga muhtoj bo'ladi.

Uchinchidan, biz o'z jamiyatimiz mazmuni va mohiyatini har bir fuqaro ongiga yetkaza bilishimizga, demak pedagogik mahorat fani metod va usullariga murojat etishimizga bog'liq. To'rtinchidan, xalqaro hamjamiyat oldida o'z taraqqiyot yo'limizni asoslab berishimiz zarur. Beshinchidan, xalqaro miqyosidagi g'oyalar kurashining kuchayishi yuz bermoqda. Chunki XXI asr g'oyalar kurashi asridir. Tojikistondan Shimoliy Afrikaga qadar mamlakatlarda turli xil oqimlar g'oyaviy-siyosiy, aqidaviy kurashining kuchayishi va ular mamlakatimizning ichida g'oyaviy muxoliflarning qimirlab qolishi, Islom bayrog'i ostida turli xil ekstremistik guruhlar o'z g'oyalarini yoshlarimiz ongiga singdirishga bo'lgan urinishning kuchayishi. Bu mamlakatimiz tinchligi va taraqqiyotiga siyosiy xavf solmoqda, hamda bunga befarq qarash mutlaqo mumkin emas.

Pedagogik mahorat fanining eng muhim funksiyalaridan biri pedagogik mahorat sirlari bilan yosh mutaxassislarni qurollantirish barobarida mafkuraviy ehtiyojning kishining o'z-o'zini anglashida tutgan o'rninging naqadar muhimligini ular ongiga singdirishdan iboratdir.

2. Sharqona pedagogik mahorat masalalari

Pedagogik mahorat fanining yoshlarga ko'rsatadigan tarbiyaviy ta'siri avvalo uning axloqiy fazilatlarini va milliy qadriyatlarga nechog'liq tayanishga bog'liq. Demak, uning muvaffaqiyatga erishishi faqatgina umuminsoniy qadriyatlar – Yevropa, AQSh, umuman chet el pedagogik mahorat sirlarini o'zlashtirish bilangina cheklanib qolmay, balki milliy mafkuraning islomiy qadriyatlar va u yaratgan boyliklardan qay darajada foydalanishiga ham bog'liqdir.

Bu o'z navbatida milliy tarbiya mezonlarining umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko'tarilishini ta'minlaydi.

Islom olamining buyuk allomalari bo'lgan al-Buxoriy, al-Termiziy, Bahovuddin Naqshband, Xoja Ahmad Yassaviy, Hoja Ahrori Vali, Mahdumi a'zam Kosoniy (Dahbediy)larning pedagogik qarashlari va mahoratlari, ularning Vatan, muhabbat, ezgulik, insonparvarlik, axloq, halollik, mehnatsevarlik haqidagi fikrlari, ayniqsa, ota-ona, o'qituvchi, keksa kishilar, mehmon oldida o'zini qanday tutish, axloq-odob haqidagi o'g'itlari zamonaviy pedagogik mahorat fani uchun manba bo'la oladi.

O'zbek xalqi, umuman, Sharq xalqlari ertak va dostonlari, xalq og'zaki ijodi, xalq kitoblari va buyuk donishmandlarning axloq-odob to'g'risidagi o'gitlarini umumlashtirganimizda Sharq o'qituvchisi va o'quvchisi uchun mushtarak bo'lgan mahorat namunalari ko'ramiz.

Har bir jiddiy ishni ota-ona (yoki ustoz) bilan maslahatlashgan holda boshlash: samimiy salomlashish; oiladagi, qishloqdagi, mahalladagi, guzar, turar joydagi mavqeyi, hurmati, maktabdagi hurmati, oila, ota-bobolar nomi, obro'sini saqlashga harakat qilish, milliy marosimlarda qatnashish odobi, o'tgan ajdodlar tajribasini yoshlarga sabot bilan o'rgata bilish, kattalar va ustozlarga hurmat-ehtirom ko'rsatish, gapni kesmaslik, keksalarning oldini kesib o'tmaslik, savolga ehtirom va odob bilan, o'ylab javob qaytarish, mahmadonalik qilmaslik, ig'vo qilmaslik, kattalarning nuqsonini betgachoparlik bilan yuziga aytmaslik, ustozdan keyin turish, mashg'ulotga undan oldin kelish, kichiklar, ayniqsa, qiz va ayollarga g'amxo'rlik qilish, g'ururli, kamtarin, shijoatli va mard bo'lish, hamma ishda pokizalikka e'tibor berish va hokazo.

Pedagogik mahorat fanini chuqur va har tomonlama egallashni maqsad qilib olgan har bir mutaxassis yuqorida bayon qilingan sharqona odob-axloq normalarini egallamas ekan, o'z maqsadiga erisha olmasligi tayin.

Buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sinoning pedagog mahorati haqidagi quyidagi o'gitlari diqqatga sazovordir. U «Tadbiri manzil» asarida yozishicha, bolalarni jamoa-jamoa qilib o'qitish lozim. Bunday ta'lim quyidagicha foyda keltiradi: 1) Ularda fanlarga nisbatan qiziqish uyg'onadi. O'z bilimlaridan faxrlanish, boshqalarning bilimiga havas uyg'onadi. G'urur boshqalardan orqada qolmaslikka, ulardan uzib ketishga undaydi. 2) Bir-birlari bilan muomala qilishlari jarayonida nutqlari o'sadi, xotiralari mustahkamlanadi. Demak, mustaqil ravishda bilim olishga ham yo'l ochiladi. 3) Jamoaviy ta'limning bir ijtimoiy foydasi shundaki, o'quvchilar o'zaro do'stlashadilar, burch va vazifalari haqida bahslashadilar, musobaqalashadilar.

Bularning hammasi bahs-muhokama obyeksi sifatida namunali xulq-atvor normalarini tarbiyalash uchun xizmat qiladi.

Sinov savollari

1. Milliy tarbiya deganda nimani tushunasiz?
2. Milliy maktab, milliy urf-odat, milliy g'oyani ta'riflab bering.
3. Respublika prezidenti I.A.Karimovning milliy maktab, milliy g'oya haqidagi qarashlarini bayon qiling.
4. Mafkuraviy kayfiyat nima?
5. Mafkuraviy burch nima?
6. Mafkuraviy yangilanish nima?
7. Mafkuraviy ehtiyoj nima?
8. Sharq mutafakkirlarining pedagogik mahoratga qo'shgan ulushlari to'g'risida gapiring.
9. Milliy g'oya va tarbiya.
10. Mustaqil O'zbekistonning taraqqiyot istiqbollari.